

Globaliseringens tre vågor
Sveriges internationalisering under 150 år

Anders Johnson

Om omslagsbilden:

Svenska företag har haft exportframgångar över hela världen. På skriftens omslag finns ett exempel, den stora Kristusstaty som 1931 restes på ett högt berg i Rio de Janeiro. Den är byggd av cement från Skånska Cement i Malmö och kallas därför "Limhamnsjesus".

UNDERLAGSRAPPORT NR 3 TILL GLOBALISERINGSRÅDET
© GLOBALISERINGSRÅDET 2007

FÖRFATTARE Anders Johnson
GRAFISK FORM Nina Rosenkvist
TRYCK Edita, Västerås 2007

ISBN 978-91-85935-02-4
ISSN 1654-6245

BESTÄLLNING Globaliseringsrådet
TFN 08-405 10 00
E-POST globaliseringsradet@education.ministry.se
www.regeringen.se/globaliseringsradet

Förord

Ännu i slutet av 1860-talet tillhörde Sverige de fattigaste länderna i Europa. Under perioden från 1870 till 1970 växte BNP per capita snabbare i Sverige än i något annat land i världen, Japan undantaget. I slutet av perioden var vi ett av världens rikaste länder. En av de viktigaste förklaringarna till det höjda välståndet är globaliseringen.

Globaliseringsrådets tredje underlagsrapport illustrerar globaliseringen under tre vågor (1865–1914, 1950–1971, 1989–) dess mekanismer och drivkrafter samt de samhällsekonomiska effekter som följde och följer i dess spår. Viktiga områden som belyses är teknologi, varu- och tjänstehandel, kapitalrörelser och migration samt hur välståndsutvecklingen kan kopplas till globaliseringens samt vilken roll den ekonomiska politiken spelat i dessa processer.

Rapporten utgår från ett globalt perspektiv med särskild tonvikt på förväntade effekter för Sverige och svensk ekonomi av en fortsatt globalisering tillsammans med konkreta ekonomisk-politiska slutsatser med utgångspunkt i svenska förhållanden.

Författare är Anders Johnson, skriftställare och författare till ett stort antal böcker om ekonomisk och politisk historia. Han har också varit chefredaktör för DN och är politiskt sakkunnig åt högskole- och forskningsminister Lars Leijonborg. Författaren svarar helt och hållet för de analyser och rekommendationer som lämnas i rapporten.

Stockholm i december 2007

Pontus Braunerhjelm

Huvudsekreterare i Globaliseringsrådet

Globaliseringsrådets ledamöter

I januari 2007 kom arbetet i regeringens Globaliseringsråd igång. Rådets målsättning är att utforma en strategi som leder till att Sverige ska kunna tillgodogöra sig de potentiellt stora välfärdsvinsterna som globaliseringen innebär. Vidare är Globaliseringsrådet en arena för dialog med syfte att fördjupa kunskaperna och bredda det offentliga samtalet kring globaliseringens effekter. Rådets arbete, som ska vara avslutat i god tid före valet 2010, kommer att sammanfattas i en slutrapport med rekommendationer främst avseende den ekonomiska politiken.

Som ett led i rådets arbete har en rad rapporter beställts huvudsakligen från forskare men också från myndigheter och andra aktörer med djuplodande kunskaper kring globaliseringen, dess drivkrafter och effekter. Dessa rapporter kommer att utgöra underlag till slutrapporten.

Högskole- och forskningsminister Lars Leijonborg är Globaliseringsrådets ordförande och professor Pontus Braunerhjelm, som leder rådets kansli, är huvudsekreterare. Övriga ledamöter är:

- Kristina Alsér, Mercatus Engineering AB och landshövding i Kronobergs län
- Hans Bergström, kolumnist, docent statsvetenskap
- Carl Bildt, utrikesminister
- Urban Bäckström, VD Svenskt Näringsliv
- Lars Calmfors, professor internationell ekonomi
- Per Carstedt, koncernchef SEKAB-gruppen
- Dilsa Demirbag-Sten, journalist, författare
- Anna Ekström, ordförande Saco
- Sven Otto Littorin, arbetsmarknadsminister
- Wanja Lundby-Wedin, ordförande LO
- Karin Markides, rektor Chalmers tekniska högskola
- Elisabeth Nilsson, VD Jernkontoret
- Aina Nilsson Ström, designchef Volvo AB
- Sture Nordh, ordförande TCO
- Mats Odell, kommun- och finansmarknadsminister
- Maud Olofsson, näringsminister, vice statsminister
- Carl-Henric Svanberg, VD Ericsson
- Lena Treschow Torell, VD IVA
- Harriet Wallberg-Henriksson, rektor Karolinska Institutet
- Marcus Wallenberg, ordförande Internationella Handelskammaren (ICC)
- Olle Wästberg, GD Svenska Institutet

Innehåll

1	Sammanfattning	7
2	Prolog: Ett avgörande steg	9
3	Den första vågen	11
	3.1 Teknologiska drivkrafter	13
	3.2 Cobdentraktaten	14
	3.3 Systemskiftet	15
	3.4 Den svenska handelspolitiken	17
4	Handelns effekter	19
	4.1 Handeln skapar välstånd	19
	4.2 Handeln skapar fred och tolerans	22
	4.3 En helt ny samhällssyn	23
	4.4 Merkantilistiska missuppfattningar	25
5	Svensk ekonomi i den första vågen	27
	5.1 Det anrika bergsbruket	28
	5.2 Norrlands gröna guld	29
	5.3 Smör och havre	30
	5.4 Den stora tullstriden	31
	5.5 Protektionismens effekter	33
	5.6 Snilleindustrierna	34
	5.7 De viktiga tjänsterna	36
	5.8 De betydelsefulla invandrarna	38
	5.9 Kapitalmarknadens internationalisering	43
	5.10 Varför blev Sverige så framgångsrikt?	47

6	Världskrigens epok	49
6.1	Det glada tjugotalet	50
6.2	Handelskrig och världskrig	54
7	Den andra vågen	58
7.1	Frihandels återkomst	59
7.2	Frihandelslandet Sverige	60
7.3	Arbetskraftsinvandringen	61
7.4	Svenska exportsuccéer	62
8	Den tredje vågen	65
8.1	Informationsrevolutionen	66
8.2	En ny ekonomisk världsordning	67
8.3	Den uppsplittrade produktionskedjan	70
8.4	Ägandets internationalisering	71
8.5	Världen kommer till Sverige	71
8.6	Svensk utrikeshandel	72
8.7	Fler svenska exportsuccéer	73
8.8	Varför har Sverige halkat efter?	77
9	Epilog: Hitta vinnarna?	80
9.1	Motståndets morfologi	80
9.2	Framtidens exportmöjligheter	86
	Litteratur	88

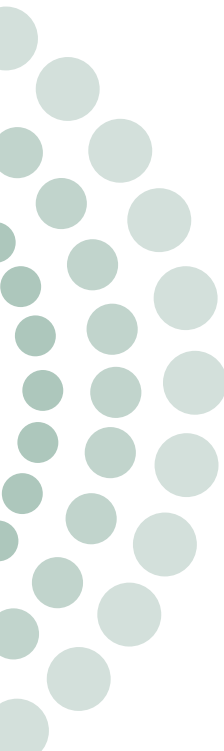
1 Sammanfattning

Sverige har under de senaste 150 åren genomgått tre perioder präglade av kraftigt ökad internationell integration. Några viktiga kännetecken för dessa tre globaliseringsvågor finns sammanfattade i nedanstående tabell.

Tabell 1. Viktiga kännetecken för de tre globaliseringsvågorna

	Den första vågen	Den andra vågen	Den tredje vågen
Tidsperiod¹	1865-1914	1950-1971	1989-
Teknologi	Ångmaskin Telegraf Elektricitet Förbränningsmotor	Jetflyg Television Kommunikations- satellit Container	Mikroprocessor Persondator Internet Mobiltelefon
Politik	Storbritannien ekonomiskt ledande. Kolonialism	USA ekonomiskt ledande. Kallt krig	Multipolärt (USA, EU, Kina). Demokratisering i världen.
Varuhandel	Inledningsvis frihandel. Senare tilltagande protektionism.	Successivt minskade industritullar.	Allt fler länder övergår till frihandel.
Tjänstehandel	Begränsad omfattning. Handelssjöfart viktigast.	Begränsad omfattning. Handelssjöfart viktigast.	Ökad omfattning och i allt fler branscher.
Kapitalrörelser	Fria	Reglerade	Fria
Migration	Fri rörlighet. Emigration	Reglerad (utom Norden). Arbetskrafts- invandring	Reglerad (utom EU). Flykting- invandring

¹ De fem årtalen avser Sveriges anslutning till det europeiska frihandelssystemet, första världskrigets utbrott, Sveriges anslutning till Bretton Woods-systemet, USA:s upphävande av guldmyntfoten respektive avvecklingen av den svenska valutaregleringen.

Ännu i slutet av 1860-talet tillhörde Sverige de fattigaste länderna i Europa. Åren 1866-68 drabbades landet av tre års missväxt. På många håll svalt människor ihjäl. Sådant hade hänt tidigare, men det skulle aldrig komma att upprepas. Under perioden från 1870 till 1970 växte BNP per capita snabbare i Sverige än i något annat land i världen, Japan undantaget. I slutet av perioden var vi ett av världens rikaste länder.

Sedan mitten av 1800-talet har Sveriges BNP per capita tjugofaldigats samtidigt som arbetstiden nära nog har halverats. Medellivslängden har nästan fördubblats. Bostads- och arbetsmiljöer har förbättrats.

En av de viktigaste drivkrafterna bakom det höjda välståndet är internationaliseringen. Den svenska utrikeshandeln växte med i genomsnitt sex procent per år i fasta priser från år 1850 till 2000. Handelsvolymen blev därmed 600 gånger så stor på 150 år.

2 Prolog: Ett avgörande steg

Tid: kvällen den 7 februari 1866

Plats: Riddarhuset i Stockholm

Ärende: regeringsproposition om Sveriges anslutning till det europeiska frihandelssystemet

I talarstolen: Johan August Gripenstedt, finansminister

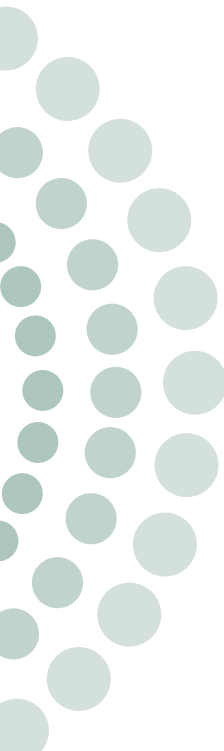
Debatten om regeringens proposition hade inletts redan den 6 februari. Kritiken mot regeringen, och i synnerhet mot finansministern, var hård. Den handlade inte bara om att flera ledamöter var motståndare till handelsfriheten. Skarp kritik riktades mot att Gripenstedt på eget bevåg hade skrivit under handelsavtalet med Frankrike. Riksdagen hade ställts åt sidan och skulle nu i efterhand godkänna ett avtal som redan hade trätt i kraft.

Johan August Gripenstedt begärde ordet. I tio år hade han varit finansminister. Han var en lysande talare men även en taktiker och intrigmakare av guds nåde. Många års hårt arbete hade tagit ut sin rätt. Gripenstedt hade länge haft problem med sin hälsa och nu var hans tillstånd vacklande. Men en sista gång skulle han inför de församlade på Riddarhuset lägga ut texten. Det blev en lysande plädering för den fria handeln:

"Det fordras blott en hastig blick på allt vad vi behöva, allt vad vi varje dag, varje stund begagna, på alla de ansträngningar, alla de omflyttningar som härtill varit nödvändiga, för att övertyga oss om att miljoner människor varit verksamma och arbetat för att bereda oss dessa förmåner. Och tanken nästan svindlar, då den söker genomlöpa alla de oräkneliga kombinationer som därvid uppkommit.

Och likväl har allt detta skett, utan våld, utan förtryck, utan att någon lidit orätt. Men hur skulle väl något sådant varit möjligt, om ej en stor, mäktig och sann grundsats varit den verkande kraften, den ledande tanken som ordnat det hela?!

Och denna stora grundsats, denna fruktbara tanke som allena förmått frambringa allt detta, den heter: frihet – frihet i avtal – frihet i handling."

Regeringen gick segrande ur striden i alla stånd. I borgarståndet var utgången given på förhand. I prästeståndet vann handelsfriheten med endast en röst. I bondeståndet hade talmannen Nils Larsson i Tullus, Jämtland, spelat en avgörande roll. Han kom från en släkt av förbönder, alltså en grupp av jämtsk allmoge som sedan medeltiden företagit årliga handelsresor till norska kusten och Mälardalen. Larsson var en ledande företrädare för 1800-talets framstegsvänliga bondeliberalism som drev krav på demokratisering, näringsfrihet och frihandel.

På Riddarhuset var det Gripenstedt som säkrade segern. Men hans ställning som ledande politiker var nu över. Senare under året lämnade han regeringen. Han invaldes visserligen i den nya riksdagens andra kammare 1867 och satt kvar där till 1873. Men den kraft Gripenstedt ännu hade kvar ägnade han åt sitt gods, Nynäs i Södermanland.

3 Den första vågen

Europa och Nordamerika präglades under perioden 1860-1914 starkt av internationaliseringen. Varuströmmarna ökade. Kapital rörde sig tämligen obehindrat mellan länderna. I vissa avseenden var den finansiella integrationen större än den är i dag. Även den internationella migrationen var större. Ungefär 60 miljoner människor lämnade Europa för att bege sig till Nya världen.

Viktiga drivkrafter bakom globaliseringen var dels ny teknologi som överbyggde de geografiska avstånden, dels att många länder övergick från en protektionistisk till en liberal handelspolitik.

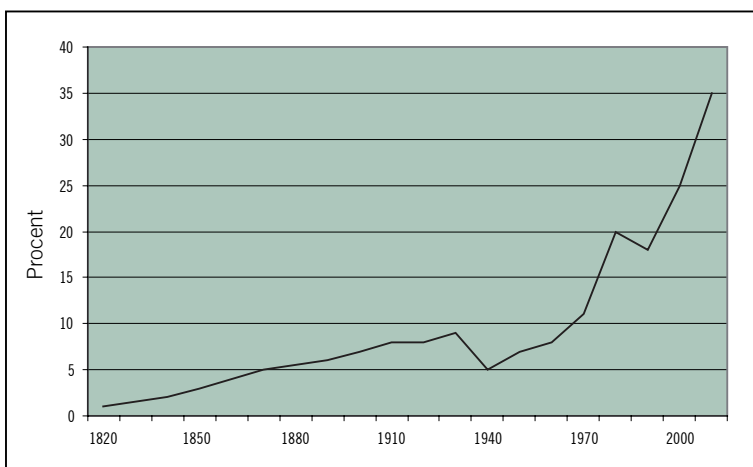
Storbritannien var motorn i världsekonomin. Under 1600-talet hade landet börjat utforma lagar som var gynnsamma för handel och annan affärsverksamhet. Detta bidrog starkt till den industriella revolution som inleddes i Storbritannien under 1700-talet. London blev världens främsta stad för handel och finansiell verksamhet. Den franske upplysningsfilosofen Voltaire vittnar om den öppenhet som präglade staden i boken *Filosofiska brev*, 1734:

"Gå in på börsen i London, en plats som är mera respektabel än många kungliga hov, och där kommer du att se representanter för alla nationer samlade för mänsklighetens bästa. Där behandlar juden, muhammedanen och den kristne varandra som vore de av samma religion och otrogen kallas endast den som gör konkurs."

Världshandeln hade under perioden 1500-1800 ökat med ungefär en procent per år. Efter 1820 ökade den med 3,5 procent. Handeln i Europa fyrtiofaldigades under 1800-talet. Det var enorma krafter som sattes i rörelse genom den framväxande kapitalismen, vilket Friedrich Engels och Karl Marx noterade i *Kommunistiska manifesten* 1848:

"Naturkrafternas underkuvande, maskinerna, kemins användning i industri och åkerbruk, ångfartygstrafik, järnvägarna, den elektriska telegrafan, att öppna hela världsdelar för produktiv odling, upprensning av floderna för trafik, att stampa fram ur marken hela befolkningar – vilket tidigare århundrade anade, att sådana produktionskrafter slumrade i det samhälleliga arbetets sköte?"

Diagram 1: Exportens storlek i förhållande till BNP i hela världen 1820–2006

Den internationella handeln har ökat betydligt snabbare än världens BNP under nästan 200 år.
Källa: Hansson 2007 och WTO.

3.1 Teknologiska drivkrafter

1800-talets industriella revolution och globalisering byggde bland annat på tre basteknologier: ångtekniken med rötter i 1700-talet samt elektriciteten och förbränningsmotorn från slutet av 1800-talet. Genom dessa teknologier kunde produktionskapaciteten i fabriker höjas och transportkostnaderna sänkas. Även informationsteknikens utveckling var viktig.

En författare som starkt fängslades av den nya tekniken var fransmannen Jules Verne. I romanen *Jorden runt på åttio dagar* (1873) skildrar han hur järnvägarna, ångfartygen och telegrafen krymper avstånden.² Alla uppskattade dock inte de tekniska underverken. Den amerikanske författaren Henry David Thoreau skriver i *Walden*, 1854:

"Vi skyndar på för att bygga en magnetisk telegraf från Maine till Texas; men Main och Texas kanske inte har något viktigt att kommunicera. Vi är angelägna om att dra en kabel under Atlanten för att få den Gamla Världen ett par veckor närmare den Nya; men kanske blir den första nyhet som till äventyrs slinker igenom till det stora, fladdrande amerikanska örat att prinsessan Adelaide har fått kikhosta."

I Sverige reserverade sig riksdagsmannen, Leonhard Fredrik Rääf, "Ydredrotten", i statsutskottet 1848 mot planerna på att bygga järnvägar:

"Vid ångvagnens flykt äger man ingen styrelserätt. Intet förstånd, ingen personlig styrka kan begagnas, ingen fara avvärjas. Man forslas såsom ett annat packgods. Klemighet och redlöshet ska, genom det låga priset, införas hos ett långt större antal resande än förut."

² Tre år tidigare hade Verne i *En världsomsegling under havet* uppmärksammat en framgångsrik svensk industri. I boken låter han kapten Nemo bygga ubåten Nautilus med delar från olika framträdande industrier. Motala verkstad fick bli leverantör av ramen (fartygets framskjutande spets).

3.2 Cobdentraktaten

Grunden för det europeiska frihandelssystem som Sverige anslöts till 1865 var den så kallade Cobdentraktaten, uppkallad efter den brittiske liberala företagaren och politikern Richard Cobden. Han hade sedan 1838 agiterat mot de brittiska importtullarna på spannmål. Det som till sist bröt ner motståndet mot tullarna var den svältkatastrof som drabbade Irland 1845 till följd av potatispesten. Året efter genomdrev den konservativa premiärministern Sir Robert Peel, med stöd av liberalerna, att Storbritannien avskaffade spannmålstullarna.

Författaren Fredrika Bremer besökte Storbritannien och skrev om erfarenheterna från frihandelsreformen i Aftonbladet 1852:

"Handelsfriheten hade burit frukt, och under dess flagga hade slöjder och näringar uppblomstrat till nytt liv, sädespriserna fallit, brödet blivit till gott pris. Med stark, livskraftig växt hade detta frihetsträd, planterat av Cobden och Peel, genomträngt engelska folkets liv, och vart jag kom, hörde jag suset av dess löv i den fria vinden. ---

Denna perioden var en av allmän resning till ett nytt, friskt liv. I manufakturdistrikterna, i Liverpool, Manchester, Birmingham, överallt hörde jag samma talan av alla klasser: välståndet var allmänt där, var i stigande. Det bleka nödens anlete, som förr hade synts mig så förfärande, det såg jag ej mer så som förr."

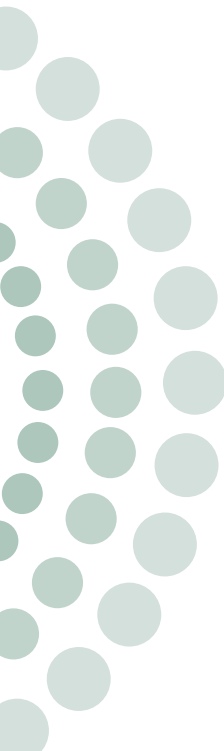
Cobden fortsatte sitt arbete för frihandel och 1860 lyckades han få till stånd en frihandelstraktat med Frankrike. Avtalet innebar ett genombrott för en princip som sedan dess har utgjort en grundbult i det internationella frihandelssamarbetet, nämligen "mest-gynnad-nationsprincipen". Den innebär att en handelsfördel som ett avtalslutande land ger till ett annat land också ska ges till alla andra avtalslutande länder. Avtalet innehöll även bestämmelser om passfrihet och förbud mot tullhöjningar.

Flera europeiska länder anslöt sig till detta frihandelssystem. Johan August Gripenstedt inledde förhandlingar om ett handelsavtal med Frankrike 1863 och två år senare trädde avtalet i kraft. Eftersom det europeiska frihandelssystemet byggde på principen om mest gynnad nation, räckte det med ett avtal med ett land, i detta fall Frankrike, för att Sverige skulle omfattas av hela frihandelssystemet. Gripenstedt såg även till att alla länder, alltså inte bara de som omfattades av avtalet, kom att omfattas av de svenska tullsänkningarna.

3.3 Systemskiftet

Sveriges anslutning till det europeiska frihandelssystemet kan betecknas som slutpunkten på en intensiv reformperiod. Under ett kvartssekel hade de politiska, ekonomiska och sociala regelverken omdanats i Sverige. Därmed skapades förutsättningar för det svenska ekonomiska undret. Förutom frihandeln omfattade reformverket bland annat detta:

- Utbildningsväsendet reformerades. Obligatorisk folkskola för flickor och pojkar infördes 1842. En läroverksreform som minskade kyrkans makt över undervisningen och ökade inslaget av naturvetenskap genomfördes 1849.
- Kvinnans ställning stärktes. Lika arvsrätt för kvinnor och män infördes 1845. Kvinnor fick samma rätt som män att driva hantverk och viss rätt att driva handel 1846. Ogifta kvinnor kunde bli myndiga efter ansökan 1858. Kvinnor fick rätt att avlägga studentexamen vid privatskolor 1870. Kvinnor fick rätt att avlägga akademisk examen i ett flertal ämnen 1873.

- Näringsfrihet infördes. Skråväsendet avskaffades 1846 samtidigt som förbudet mot handel utanför städerna mildrades. Den särskilda regleringen av gruv-, järn- och stålindustrin (bergsbruket) avskaffades 1859. Fullständig näringsfrihet infördes för kvinnor och män, i städerna och på landsbygden 1864.
- Företagslagstiftningen moderniserades. Första aktiebolagslagen tillkom 1848. Förordningen om handelsböcker och handelsräkningar från 1855 ökade kravet på att företag hade ordentlig bokföring. Modern konkurslagstiftning stiftades 1862. Ny banklagstiftning som bland annat innebar att räntan släpptes fri och att banker kunde drivas i aktiebolagsform kom 1864.³
- Rörelsefrihet infördes. Fri in- och utvandring och fri rörlighet inom landet infördes 1860.
- Infrastrukturen byggdes ut. Telegrafverket grundades och började anlägga ett elektriskt telegrafnät 1853. Riksdagsbeslut om ett statligt stambanenät för järnvägen fattades 1854.
- Det politiska systemet moderniserades. Departementalreformen 1840 stärkte statsrådets ställning gentemot kungen och effektiviserade regeringsarbetet. Kommunallagar som skapade bättre kommunalt självstyre stiftades 1862. Ståndsriksdagen ersattes av tvåkammarriksdagen 1866.

³ Gripenstedts första viktiga beslut som finansminister 1856 var att tillåta A O Wallenberg att starta Stockholms Enskilda Bank, landets första affärsbank och den första privata banken i Stockholm. Både Riksbanken och konservativa politiker försökte förhindra detta. Enskilda Banken kom att få stor betydelse för den svenska finanssektorns utveckling.

3.3.1 Valutaunionen

Den sista stora reformen under Gripenstedts riksdagstid var när Sverige 1873 blev del av ett stabilt internationellt valutasystem.⁴ Storbritannien hade infört guldmyntfot 1816, vilket innebar att valutan fick ett fast värde knutet till guld. Det engelska pundet blev under 1800-talet allmänt accepterad valuta för internationella affärer och många länder införde guldmyntfot.

Sverige och Danmark bildade 1873 en myntunion, baserad på guldmyntfot. Nu fick vi krona som myntenhet. Två år senare anslöt sig Norge till den skandinaviska myntunionen. Kronan hade samma värde i de tre skandinaviska länderna och ländernas mynt kunde utan åtskillnad användas i det dagliga livet.

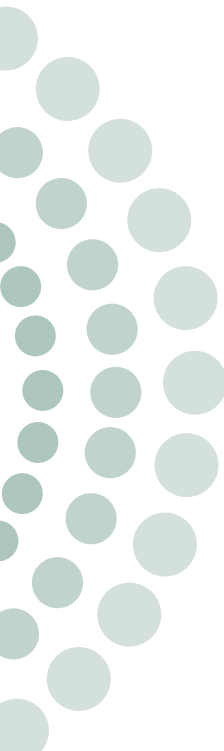
3.4 Den svenska handelspolitiken

År 1816 hade betydande skärpningar gjorts i den svenska handelspolitiken. Tullsatserna höjdes. Lagen omfattade dessutom över 300 importförbud och cirka 50 exportförbud. Handelspolitiken skulle bli föremål för många debatter och beslut innan frihandelslinjen fick fullt genomslag 1866.

År 1823 fattade riksdagen principbeslut om att avskaffa handelsförbuden och sänka tulltaxorna. Det skulle dock dröja till 1850-talet innan några större reformer genomfördes. År 1854 togs flera export- och importförbud bort och närmare 200 tullsatser sänktes. De sista exporttullarna avskaffades 1863.⁵

⁴ Sverige hade infört silvermyntfot 1834 vilket ökade stabiliteten i penningväsendet.

⁵ En viktig liberalisering för Sverige var när Danmark, efter påtryckningar från USA, avskaffade Öresundstullen 1857.

3.4.1 Frihandlarna i Gävle

Gävle var länge en av Sveriges största städer med omfattande internationella kontakter. Under delar av 1800-talet var detta landets viktigaste sjöfartstad. År 1846 bildades en frihandelsförening i Gävle. I den ingick nästan alla stadens handelsmän.⁶ En av de ledande i frihandelsföreningen var Per Murén, framträdande affärsmän och ledamot i borgarståndet. Där verkade han bland annat för näringsfrihet och stambanenätets utbyggnad.

År 1849 grundade Murén, tillsammans med bland andra Lars Johan Hierta (framträdande industriman och liberal politiker i Stockholm), det första inregistrerade aktiebolaget i landet, Gefle Manufaktur, i Strömsbro utanför Gävle. Denna textilfabrik utformades som en mönsteranläggning för att visa värdet av internationella kontakter. Den blev nydanande för svensk industri genom att tillämpa engelsk fabriks- och byggnadsteknik. Engelsmannen William Owens ledde såväl bygget som verksamheten i fabriken. Den tekniska utrustningen hämtades från Storbritannien, liksom flera av de anställda.

⁶ Frihandlarna i Gävle hade hämtat mycket av sin inspiration från den franske ekonomen Frédéric Bastiat. Han var en av de mest inflytelserika frihandelsförespråkarna i Europa och hade nära kontakt med den brittiska frihandelsrörelsen, framförallt genom Richard Cobden. År 1850 kom Johan August Gripenstedt under en resa till Frankrike i kontakt med Bastiats skrifter. Bastiats lärjunge Michel Chevalier var den som på fransk sida drev igenom frihandelsavtalet med Storbritannien 1860.

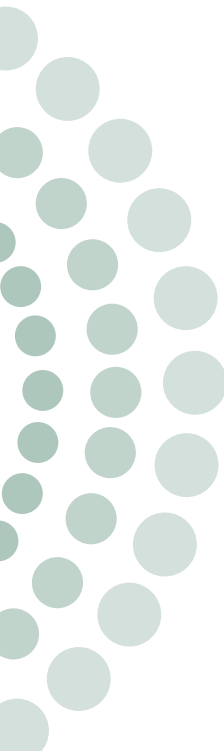
4 Handelns effekter

Den ekonomiska lära som dominerade Europa 1550–1750 kallas merkantilism. Den gick ut på att varje land skulle eftersträva ett överskott i handelsbalansen för att finansiera en import av guld och silver. Staten skulle, genom att ge inhemska företag bidrag och monopolrättigheter, stödja export av förädlade produkter och förhindra ”onödig” import.

År 1776 publicerade Adam Smith, professor i moralfilosofi i Glasgow, boken Nationernas välstånd. Han hävdade att politikens mål skulle vara största möjliga välstånd för medborgarna, inte att maximera handelsöverskottet. Detta kunde uppnås genom näringsfrihet, fri konkurrens samt fri handel inom och mellan länder. Smith förespråkade också offentliga utbildningsinsatser. Hans tankar fick stor betydelse för den ekonomiska politiken, först i Storbritannien och sedan i andra länder.

4.1 Handeln skapar välstånd

Argumenten för en fri handel mellan länder är i princip samma argument som finns för att olika orter eller regioner inom ett land tjänar på att handla med varandra. Den kanske viktigaste effekten av internationell handel är att det blir möjligt för konsumenter att köpa varor och tjänster även på platser där dessa inte kan framställas lokalt. Sigfrid Siwerts belyser detta i inledningen till sin roman *Det stora varuhuset*, 1926:

"Har ni då rätt betänkt, vilket sagolikt ting ett stort varuhus i själva verket är och hur alla världens länder fått bidra till dess rikedom. Efter blott fem minuters vandring där inne i hallarna har ni sett siden från Kina, Japan, Lombardiet, vävnader av ull från Australien och Argentina, pälsverk från Sibirien, Alaska, Australien, fiskben från Rosshavet, paradisfågelfjädrar från Nya Guinea och Borneo, ris från Malackahalvön, elfenben från Sudan, diamanter från Sydafrika och tobak från Kuba och Sumatra, för att inte tala om frukt och specerier från Sicilien, Mindre Asien, Tasmanien, Californien, Främre Indien, Moluckerna, Java och Västindien."

Romanens förebild var NK:s varuhus i Stockholm som öppnade 1915. Vid tiden för Siwerts roman var exotisk mat förebehållen en exklusiv kundkrets i de större städerna. Genom ökad levnadsstandard, ökad frihandel samt förbättrad transport- och kylteknik kan vi numera i livsmedelsbutiker över hela landet och under alla årets dagar förvänta oss att finna exempelvis färska frukter och grönsaker från flera världsdelar.

På motsvarande sätt möjliggör den internationella handeln för företag i Sverige att producera varor och tjänster som bygger på råvaror, insatsvaror eller tjänster som inte kan framställas här i landet. Ikeas framgångar hade exempelvis inte varit möjliga om företaget inte hade kunnat importera komponenter eller möbler.

Adam Smiths främsta argument för handeln var att den gör det möjligt att utnyttja arbetsfördelning, specialisering och stordrift. Därigenom kan fler typer av varor och tjänster framställas och produktionskostnaderna blir lägre.⁷

Ordet konkurrens kommer av latinets *concurro* som betyder "löpa samman". Där handelsvägar löper samman, uppstår konkurrens. Därigenom blir priserna lägre och företagen får starkare motiv att ständigt utveckla bättre och billigare produkter.

⁷ Därför är det inte givet att ökad internationell handel tar mer på jordens resurser än lokal produktion, trots att internationaliseringen leder till ökade transporter. De större marknaderna kan bidra till effektivare och resurssnålare tillverkning.

4.1.1 Kapitalets internationalisering

Argumenten för internationella kapitalmarknader hänger samman med argumenten för fri handel av varor och tjänster. Företag som gör internationella affärer med varor och tjänster behöver ta lån och göra utbetalningar i flera länder, hantera olika valutor, gardera sig för valutarisken etcetera. De internationella finansmarknaderna fungerar därför som ett smörjmedel för handeln.

Etablering av företag med verksamheter i flera länder är ett sätt att sprida teknologi och kompetenser och att skapa effektiva internationella produktions- och marknadsföringsorganisationer. Genom internationella kapitalmarknader kan kapital också föras över från länder med gott om kapital till länder som har gott om investeringsmöjligheter. Därigenom ökar den ekonomiska tillväxten i världen.

Slutligen är det en fördel för stater, hushåll, företag och andra aktörer att kunna placera sitt sparande och ta lån i flera olika länder. Då kan man sprida riskerna bättre och den internationella konkurrensen kan bidra till ökad effektivitet och förmånligare villkor för sparare och låntagare.

De stora, snabba och globala elektroniska kapitalflödena i dagens ekonomi fungerar som en "gyllene tvångströja" på olika länders regeringar. De framtvingar en ansvarsfull ekonomisk politik. Många länder, däribland Sverige, har reformerat sina ekonomiska institutioner, bland annat genom att ge centralbankerna ett självständigt ansvar för penningpolitiken, vilket har skapat en större stabilitet i samhällsekonomin.

4.2 Handeln skapar fred och tolerans

Genom internationell handel kommer människor i kontakt med andra kulturer, vilket främjar öppenhet och nyfikenhet. Därför är det ingen tillfällighet att samhällen med stor internationell handel ofta har varit nydanande inom vetenskap och kultur. Det gäller till exempel för Aten på 400-talet f.Kr, Bagdad på 800-talet, Florens på 1400-talet, Amsterdam på 1600-talet, London på 1800-talet och New York på 1900-talet. Handeln bidrar dels till en materiell rikedom som kan finansiera vetenskap och kultur, dels till ett öppet samhällsklimat som stimulerar kreativt tänkande.

1700-talets upplysningsfilosofer framhöll också sambandet mellan internationell handel och fredlig samhällsutveckling. Fransmannen Montesquieu skriver i boken *Om lagarnas anda* 1748:

"Handeln botar fördärvliga fördomar; det är nästan en allmän regel, att varhelst det finns milda seder, finns det handel, och att varhelst det finns handel, finns det milda seder. Man bör alltså inte förvåna sig över att våra seder är mindre grymma än de var förr. Handeln har lett till att kännedomen om alla folks seder har trängt in överallt: man har jämfört dem med varandra, och därav har framgått stora fördelar. ---

Handelns naturliga effekt är att leda till fred. Två nationer som driver handel med varandra gör sig ömsesidigt beroende. Om den ena har intresse av att köpa, har den andra intresse av att sälja, och alla förbindelser är grundade på ömsesidiga behov."

Richard Cobden var inte bara ledande i den engelska frihandelsrörelsen. Han var också starkt engagerad mot kolonialismen och aktiv i den internationella freds-rörelsen. I ett kampanjtal för frihandel 1846 sade Cobden:

"Jag ser i frihandelsprincipen en grundsats, som i den moraliska världen ska verka på samma sätt som tyngdlagen i universum. Den ska föra samman människorna, upphäva motsättningarna i fråga om tro, ras och språk, och förena oss alla genom den eviga fredens band."

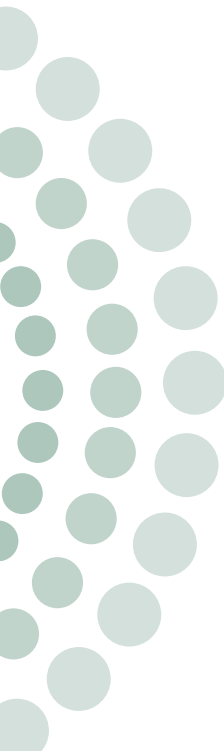
En svensk som tidigt noterade handelns kulturella effekter var skalden och historieforskaren Erik Gustaf Geijer. År 1837 beskrev han den nya epok som nu stod för dörren:

"Kanalerna, ångbåtarna, jernvägarna, all denna industriens genom världshandeln mångfaldigande förkovran, hela denna fredliga, jordens alla släkter snart omfattande, gemenskap, är det endast varor de omföra? Mig förefaller det, äfven i fråga om tankeväxling och tankealstring, liksom såge man här den nästa stora epoken. Hvilken värld av intelligens är ej här i rörelse? I sanning, det bätar föga, att, med tillslutna ögon och föräldrade anspråk, tro sig kunna stämma tidens och lifvets ström."

4.3 En helt ny samhällssyn

En viktig konsekvens av den ekonomiska liberalismen som teori och praktisk politik var att samhällsekonomin inte, som tidigare, uppfattades som ett nollsummespel, där den enes vinst är den andres förlust. En ekonomi baserad på fri handel inom och mellan länder är ett plussummespel där alla kan bli vinnare.

Historikern Peter Englund har i boken *Poltava* (1988) beskrivit hur verkligheten tedde sig för statsledningarna i det förkapitalistiska samhället:

"Krig var helt enkelt det snabbaste sätt som fanns under denna tid då man ville göra stora och plötsliga vinster. Ekonomin var dominerad, för att inte säga lamslagen, av ett trögt och underutvecklat jordbruk där utvecklingen gick så sakta framåt att den ofta var svår att skönja över huvud taget. Den territoriella erövringen och krigsbytet var de enda vägarna till dåtidens snabba klipp. Detta är ett faktum som gällde för både stater och individer.

Dessutom finns det en mycket viktig skillnad mellan ett kapitalistiskt och ett feodalt samhällssystem. Den typiska platsen för konkurrens i ett kapitalistiskt system är inom ekonomin, inom marknaden; den vanliga platsen för feodal konkurrens var slagfältet, och det vanligaste konkurrensmedlet var värjan. I en kapitalistisk ekonomi kan rivaliserande parter frodas och växa samtidigt. I en feodal ekonomi gick inte det, därför att den centrala skaparen av värden, jorden, inte kunde expandera utan i stort sett bara byta ägare, ett byte som alltså utfördes med vapen i hand. De många och långa krigen var på så vis till stor del en nästan oundviklig konsekvens av det feodala samhällssystemet."

Om handeln mellan olika länder är begränsad och om den baseras på ömsesidiga överenskommelser mellan enskilda länder, får stora länder ett stort övertag. För det första har de större interna marknader där producenterna kan utnyttja specialisering, arbetsfördelning och andra vinster av handel. För det andra har de en starkare ställning i bilaterala handelsförhandlingar.

Genom en fri internationell handel minskar storlek i betydelse då det gäller att skapa välstånd för medborgarna. Högt välstånd kan skapas även i små länder. I vår tid är Hong Kong och Singapore, liksom Sverige, exempel på detta.

Därför var det ingen tillfällighet att frihandelsförespråkare som Adam Smith och Richard Cobden var antikononialister. De ansåg att kolonialismen inte bara var inhuman, den var ekonomiskt dumdrigt. Varför lägga ner stora resurser på att upprätthålla ett kolonialvälde när alla parter kunde vinna på fri handel mellan jämbördiga parter?

4.4 Merkantilistiska missuppfattningar

Trots att merkantilismen förlorade sin ställning som dominerande ekonomisk teori för ungefär 200 år sedan, fortlever en del merkantilistiskt influerade missuppfattningar, även bland dem som i grunden har en positiv inställning till internationell handel.

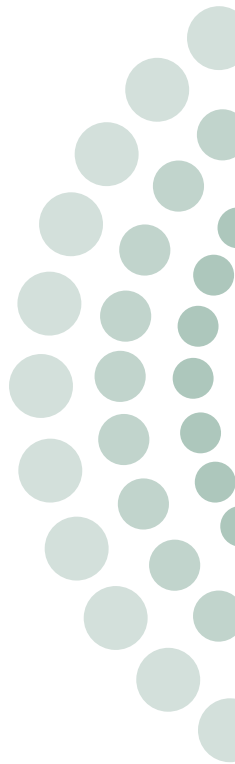
En vanlig missuppfattning är att export skulle vara nyttigare och mer eftersträvsvärd än import. Det förhåller sig snarare tvärtom. Det enda vettiga syftet med exporten är att finansiera importen. Genom import ökar våra möjligheter att konsumera det vi vill. Exporten är det pris vi betalar för detta.

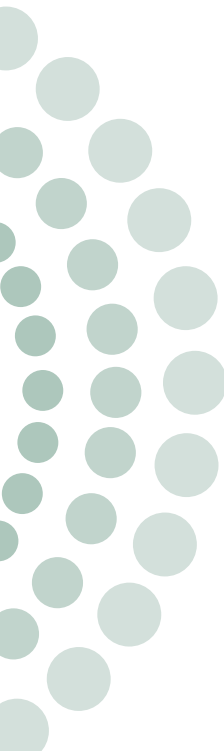
En näraliggande missuppfattning, som är vanlig i diskussioner kring internationella handelsavtal, är att liberaliseringar i ett land fordrar motsvarande liberaliseringar i andra länder för att skapa ett rättvist avtal. Om exempelvis Sverige sänker sitt tullskydd inom ett område, så måste andra länder "som kompensation" också vidta en liberalisering gentemot oss, för att resultatet ska bli rättvist och balanserat.

Men om Sverige minskar sitt tullskydd så innebär det ingen ensidig uppoffring för oss, som i och för sig skulle fordra någon kompensation. Lägre svenska tullar innebär lägre priser för svenska köpare (som kan vara konsumenter eller företag) och större press på svenska producenter att bli effektivare.

4.4.1 *Intresseasymmetrin*

Hur kommer det sig då att denna merkantilistiska syn kan fortleva? En förklaring är en intresseasymmetri som finns i samhället. Det har ofta varit lättare att organisera de intressen som (kortsiktigt) är vinnare på handelshinder än dem som skulle vinna på liberaliseringar.

Vi kan ta jordbruks- och tekoindustrin som exempel. Det viktigaste officiella motivet för de handelshinder som fanns kvar här under efterkrigstiden när många andra handelshinder avskaffades, var möjligheten att klara en avspärringssituation vid krig eller konflikt. Handelshindren gavs dock en utformning som gick utöver vad som kunde vara beredskapsmässigt motiverat.

Ägare och anställda inom jordbruk och teko såg sig hotade av en liberalisering. De organiserade därför effektiva påtryckningsorganisationer till stöd för handelshindren. De främsta vinnarna av en liberalisering var dels konsumenterna, dels de företagare som skulle kunna etablera nya verksamheter, till exempel som importörer, om handeln släpptes fri.

Intresseasymmetrin uppstår därför att det är lättare att organisera en liten, identifierbar grupp som starkt påverkas av en reform (till exempel ägare och anställda i en viss bransch) än en mycket stor grupp med ett begränsat intresse för branschen. Konsumenter har ett litet intresse i väldigt många branscher och kan knappast organisera starka lobbygrupper inom varje bransch. Och de företag som kan förväntas exploatera affärsmöjligheter efter en avreglering existerar ju oftast inte ännu – och även om de gjorde det, så skulle de ha svårt att övertyga beslutsfattare och allmänhet om att de kan bygga upp en stor och framgångsrik verksamhet på en affärsidé som ännu inte är möjlig att pröva.

Denna asymmetri har flera förstärkningsmekanismer. Kring olika regelsystem utvecklas komplicerade byråkratier där tjänstemännen, av egenintresse eller övertygelse, blir försvarare av systemet. Inom de politiska partierna sker ofta en specialisering som leder till att många politiker också hamnar i rollen som sektorsföreträdare.

Därtill kommer mediernas dramaturgi, som söker det konkreta och lättfångade. En textilarbetare som riskerar att drabbas av arbetslöshet är mer tacksam att skildra än en anonym konsument som får lite billigare kläder. Och de nya jobb som skulle uppstå vid en liberalisering ligger normalt långt bortom den mediala horisontlinjen.

5 Svensk ekonomi i den första vågen

1850-talet innebar ett genombrott för svensk utrikeshandel. Perioden 1850-1870 växte exportvolymen med över 7 procent om året mot 0,7 procent under perioden 1800-1850. Den viktigaste exportmarknaden var Storbritannien, vars andel av den svenska exporten dock minskade från 49 till 29 procent mellan 1871 och 1891. Motsvarande siffra för Tyskland, som mot slutet av perioden blev vår näst största exportmarknad, var 7 respektive 20 procent.

Halvseket före första världskriget upplevde Sverige en snabbare välståndsökning än under påföljande halvsekel. Åren 1870-1913 ökade industriarbetarnas reallöner med 2,9 procent per år. Knappast något land i Europa hade högre siffror. Genomsnittet för Europa var 1,3 procent och i länder som Storbritannien, Tyskland och USA låg löneökningarna kring 1 procent. Det snabbt ökade välståndet ledde till att flera välfärdsreformer nu började genomföras.⁸

Tabell 2. Olika varuområdens andel av svensk varuexport 1871, 1881 och 1891

Varuområde	1871	1881	1891
Jordbruk och livsmedel	34 %	17 %	8 %
Malm	-	1	8
Järn- och stålprodukter	24	14	11
Trävaror	29	33	23
Massa och papper	1	6	19
Verkstadsprodukter	-	2	7
Övrigt	11	28	23

⁸ Exempel på välfärdsreformer före första världskriget var yrkesinspektion 1890, statsbidrag till sjukkassor 1891, statsbidrag till arbetsförmedlingar 1906, arbetarskyddsreform 1912 och folkpension 1913.

5.1 Det anrika bergsbruket

Vår viktigaste exportnäring sedan medeltiden hade varit bergsbruket, alltså framställning av produkter ur framförallt järn- och kopparmalm. Under andra halvan av 1800-talet inträffade den mest genomgripande förändringen av järnhanteringen sedan medeltiden. Näringen förvandlades från hantverk till storindustri. Viktiga förutsättningar var dels utvecklingen av götstålsprocesser (bessemer-, martin- och thomasprocesserna), dels avregleringen av bergshanteringen som gjorde det möjligt för driftiga entreprenörer att bedriva en nydanande verksamhet.

En av de viktigaste händelserna i den utvecklingen inträffade 1858 vid Edske masugn i Gästrikland. Där blev Göran Fredrik Göransson först i världen med att få bessemermetoden att fungera i praktiken.⁹ Stålpriset minskade till en fjärdedel och metoden fick snabb spridning över världen. Göranssons insatser lade grunden till Sandvikens Jernverk, sedermera Sandvik. Företaget blev pionjär bland svenska industriföretag i fråga om egna utlandsagenturer. Den första etablerades 1865 och 1872 hade företaget ett agenturnät över nästan hela Europa.

Under 1800-talet blev också svensk granit en viktig exportvara. Stenen bröts i hundratals brott längs kusterna i Bohuslän, Halland, Blekinge och Småland. Den användes för kajer, kanaler, byggnader och gator, främst i Tyskland men även på avlägsna platser som exempelvis i Buenos Aires.

⁹ Göransson var grosshandlare i Gävle och medlem i den tidigare omtalade frihandelsföreningen där. År 1857 reste han till Storbritannien i syfte att göra stångjärns- och plankaffärer. Han kom då i kontakt med bessemerprocessen. Men upphovsmannen Henry Bessemer hade ännu inte fått metoden att fungera tillfredställande. Göransson köpte det skandinaviska patentet för processen och började vid hemkomsten driva experimentverksamhet vid Edske masugn.

5.2 Norrlands gröna guld

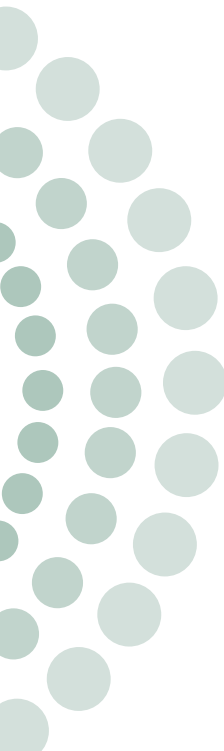
Norrland är den del av Sverige som under 1800-talet genomgick den mest genomgripande förändringen till följd av den ökade internationella handeln. Det stora genombrottet för den norrländska exporten kom med ångsågarna i mitten på 1800-talet. Industrialiseringen hade ökat efterfrågan på timmer i Storbritannien och landet genomförde på 1840-talet frihandelsreformer som gynnade svensk träexport. Samtidigt avreglerades sågverksindustrin och exporthandeln i Sverige. Aktiebolagslagen 1848 gjorde det också lättare att finansiera expansiva företag.

Norrlands första ångsåg anlades i Tunadal utanför Sundsvall 1849. Den följdes snabbt av sågar längs hela Norrlandskusten.¹⁰ En stor inflyttning skedde från övriga delar av Sverige och från våra grannländer. Inte minst norska experter var inledningsvis viktiga eftersom den norska skogsindustrin då var mer avancerad. En av de största träpatronerna blev den tyske invandraren Fredrik Bünsow. På 1870-talet blev Sverige världens ledande exportör av sågade trävaror.

5.2.1 Massa och papper

Kring år 1900 började sågverkindustrin minska, bland annat därför att det på vissa håll blev brist på lämpligt sågtimmer. I stället kom massa- och pappersindustrin som även kunde utnyttja timmer i finare dimensioner.

¹⁰ Det var de nya kommersiella förutsättningarna som ledde till den snabba etableringen av ångsågar i Norrland. Tekniken i sig var varken ny eller okänd. En ångsåg patenterades i England 1793 och Sveriges första ångsåg hade anlagts i Stockholm 1829. Parallellt med ångsågarnas etablering byggdes ett system av flottleder så att praktiskt taget hela Norrland drogs med i expansionen. Som mest fanns 33 000 kilometer flottleder i Sverige, vilket kan jämföras med järnvägsnätets maximala 16 000 kilometer.

Det fanns länge ett problem med den massa som på 1800-talet började tillverkas med trä som råvara, nämligen att den inte kunde användas för framställning av vitt tryckpapper med god kvalitet. Kemisten Carl Daniel Ekman var den som först löste det problemet. År 1874 lyckades han industriellt framställa sulfitmassa vid Bergvik, Hälsingland. Ekman kom därefter att etablera ett företag i London som ansvarade för byggandet av nya pappersbruk runt om i världen.

5.3 Smör och havre

Utvecklingen inom det svenska jordbruket, tillsammans med de minskade handelshindren, lade även grund till en växande svensk jordbruksexport.

Smör var länge en viktig exportvara. Den är intressant också genom att mjölkhanteringen inom jordbruket länge var ett exklusivt kvinnligt område. Smörexporten är därför en av våra första betydande kvinnliga exportnäringar.

Efter att Storbritannien hade avskaffat spannmålstullarna 1846 inleddes en omfattande havreexport framförallt från slättbygderna i Skåne, Halland, Västergötland och Dalsland. Svensk havre utgjorde födan för de hästar som drog Londons spårvagnar och de brittiska kanalpråmarna. Havreexporten blev också en stimulans för järnvägsbyggandet i västra Götaland.

Förbättrade kommunikationer gjorde att svensk havre på 1880-talet utkonkurrerades av Nordamerika och Ryssland. I Dalsland och Skaraborg ledde detta till ekonomisk kris och omfattande emigration till USA. I Skåne fanns dock entreprenörer som hade byggt upp stora förmögenheter på havrehandeln och som nu gjorde omfattande investeringar. Ett exempel är Petter Olsson i Helsingborg, en av stadens berömda konsulter och en av landets största spannmålsexportörer. Han

bidrog bland annat till anläggandet av en ångkvarn, ett sockerbruk och en gummifabrik i Helsingborg samt engagerade sig i hamnutbyggnaden, järnvägsbyggnaden och färjeförbindelsen till Helsingør.

5.4 Den stora tullstriden

Det fanns naturligtvis krafter som ogillade den frihandelsvänliga politik som Sverige förde. August Strindberg har i flera verk refererat till Gripenstedt och hans reformer. I Skärkarliv (1888) skildrar han hur smugglarna gått miste om sitt näringsfång:

"De första fem åren hade uppsyningsmannen seglat sitt distrikt, full av hänförelse och med förhoppningar att de tämligen höga tullsatserna skulle locka några företagsamma själar till smuggeriaffärer, men så kom den välsignade frihandeln med Gripenstedt och då blev det dåliga tider.

-- Varför smugglar ni inte, era djävlar! hördes uppsyningsmannen förebrå sina fiskare vid klaffen i kajutan.

-- Det lönar sig inte!"¹¹

Flera länder började slå in på en protektionistisk linje, både för jordbruks- och industrivaror, när stora mängder spannmål från Nordamerika och Ryssland på 1880-talet började konkurrera ut den europeiska produktionen. Detta gav vind i seglen åt de svenska protektionisterna.¹²

¹¹ Redan i romanen Rosen på Tistelön 1842 skriver den liberalt sinnade Emilie Flygare-Carlén, som var dotter till en sjökaptan och handelsman i Strömstad, om smugglare och frihandelsvänner.

¹² Danskarna, som följde en annan väg än protektionismens, övergick till animalieproduktion och blev baconproduktionens Mekka – för att använda en något olämplig liknelse.

5.4.1 Den första moderna valrörelsen

I riksdagen visade det sig på våren 1887 att protektionisterna hade majoritet. Oscar II biföll då en begäran från den frihandelsvänlige statsministern Robert Themptander att utlysa nyval till andra kammaren. Detta blev den första moderna valrörelsen i Sverige. Riksorganisationer bildades både för och emot tullarna. De samarbetade med riksdagspartierna och tillhandahöll resetalare.

Valdeltagandet ökade kraftigt och valet blev en storseger för frihandlarna. I det ordinarie riksdagsvalet på hösten 1887 återhämtade protektionisterna en del. Men fortfarande fanns ett övertag för frihandlarna på cirka 20 röster. Då inträffade något märkligt. En av frihandlarna på Stockholmsbanken, ångköksföreståndaren Olof Larsson ("Ångköks-Olle"), visade sig ha en kommunalskatteskuld från sin tid i Göteborg på 11 kronor och 58 öre. Han var därför inte valbar.

Men inte nog med detta. Efter beslut i Högsta domstolen diskvalificerades alla 22 frihandlare på Stockholmsbanken, som hade stått på samma valsedel som Larsson. Utan vidare spisning ersattes dessa med 22 protektionister. Nu fanns det majoritet för tullarna. Tullvännerna firade på restaurang Hasselbacken på Djurgården med en bankett à 11:58 per kuvert.

Themptander avgick 1888. I stället blev den moderat protektionistiske Gillis Bildt statsminister. Nu återinfördes spannmålstullarna och när Sveriges internationella handelstraktat hade löpt ut på 1890-talet kunde frihandelslinjen även överges för industrivaror.

Händelseutvecklingen kommenterades av en 28-årig skald i Karlstad, Gustaf Fröding, i dikten Tullskyddsriddarnes marsch 1888:

*"Godsägarsäten, stadiga, runda
säckar, det inhemska rågmjölets värn,
sitta i riksdagen. Tullstrider stunda.
Mätte ej pannkaka bli av affärn! ---*

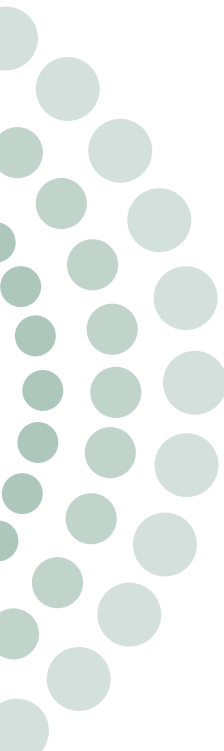
*I spetsen trippar Bildt,
hans sätt är sött och milt,
mera likt en mamsell än en dundrande gud –
när hans skrala stämman talar,
är det mer likt en lergök än tordönets ljud.*

*Heliga tull! dig hylla och följa
tjocka patroner med mjölgrotigt mod.
Bränning på bränning, bölja på bölja
hävas i tullarnes syndaflod."*

5.5 Protektionismens effekter

Vilka blev då effekterna av att Sverige, liksom flera andra länder, slog in på en protektionistisk väg? En effekt var en ekonomisk omfördelning till förmån för dem som verkade inom de skyddade näringarna. Därtill underlättades uppkomsten av nationella monopol genom trustar och karteller, vilket drabbade konsumenterna ytterligare. Ett klassiskt exempel är sockerindustrin där flertalet av Sveriges sockerproducenter gick samman 1907 och bildade Svenska Sockerfabriks AB (SSA).

Tullarna fick dock inte särskilt omfattande negativa effekter på den ekonomiska utvecklingen. Dels var tullskyddet relativt lågt, särskilt i förhållande till de nivåer som skulle börja tillämpas i världen på 1930-talet, dels urholkades tullskyddet av inflationen. Därtill kom att transportkostnaderna sänktes och att nya unika produkter utvecklades av företag i olika länder, vilket gjorde att de kunde klara ett visst tullskydd.

Den kanske största långsiktiga effekten av den svenska tullstriden var politisk. De reformsinnade kände stor upprördhet över det sätt på vilket tullvännerna hade tilldömts valsegern 1887. Detta ledde till att en nationell rösträttsrörelse bildades och växte sig stark under 1890-talet.

5.6 Snilleindustrierna

Ingen typ av företag är så omskriven och hyllad i den svenska näringslivshistorien som "snilleindustrin", alltså företag som byggdes upp kring en svensk banbrytande uppfinning eller konstruktion. Ofta, men inte alltid, leddes företagen av uppfinnarna själva. Dessa företag kom tidigt att söka sig ut på exportmarknaderna.

De flesta snilleföretagen grundades under perioden 1870-1910 och den viktigaste branschen var verkstadsindustrin. Men snilleföretag har också funnits inom andra branscher, inte minst inom kemisk industri. Ett exempel är Jönköpings tändsticksfabrik som grundades av bröderna Janne och Carl Lundström 1845. Företaget fick internationellt genombrutt när säkerhetständstickan presenterades på världsutställningen i Paris 1855. Ett annat exempel är dynamitens uppfinnare Alfred Nobel som 1864 grundade Nitroglycerin AB utanför Stockholm. Nobel byggde sedan upp en omfattande internationell sprängämnesindustri.

5.6.1 Verkstadsindustrierna

Verkstadsindustrin kom under 1900-talet att bli landets viktigaste exportbransch. Det finns stora exportföretag inom verkstadsbranschen som inte har uppkommit som snilleindustrier, till exempel Atlas Copco och Volvo. Men flera av de viktigaste företagen var snilleindustrier.

Ett exempel är LM Ericsson, grundat av Lars Magnus Ericsson i Stockholm 1876. Han kom att göra en rad nydanande konstruktionsförbättringar inom telefonin. Tillsammans med Henrik Tore Cedergren, som 1883 hade grundat Stockholms Allmänna Telefon AB, gjorde de Stockholm till den stad i världen som redan 1885 hade flest telefonapparater absolut sett.

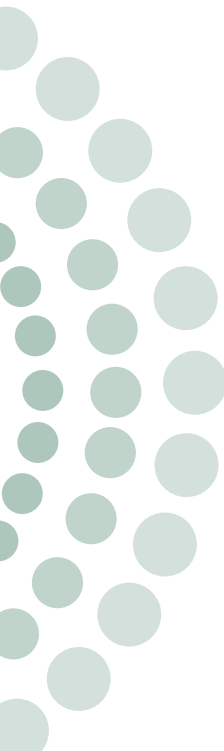
Under 1890-talet fick LM Ericsson kunder över hela världen. År 1892 gjorde företaget sin första affär med Kina då telefonutrustning såldes till Shanghai. Den första utlandsfabriken etablerades i Sankt Petersburg 1897. Företagets anläggningar där blev mycket stora – 3 000 anställda 1915, vilket var dubbelt så många som i Stockholm. Vid sekelskiftet stod försäljningen utanför Sverige för 95 procent av LM Ericssons intäkter.¹³

Andra viktiga verkstadsindustrier var bland annat:

- AB Separator i Stockholm som baserades på Gustaf de Laval's utveckling av mjölkseparatorn 1878.¹⁴
- Asea i Västerås, grundat 1890, baserades på Jonas Wenströms geniala uppfinningar inom elektrotekniken, främst ett komplett system för trefas växelström 1893. Genom J Sigfrid Edström, som var vd och styrelseordförande 1903–1949, utvecklades företaget till en internationell storkoncern inom elektroteknik.

¹³ Något senare övervägde Lars Magnus Ericsson, på grund av missnöje med de svenska förhållandena, att flytta huvudkontoret till Sankt Petersburg.

¹⁴ de Laval var en genial uppfinnare men en katastrof som företagare. Separators förste vd, Oscar Lamm, stod inte ut med de Laval's lynnighet och gav upp 1886. Näste vd, Martin Nyström, fick sparken av de Laval efter en kort tid när det befanns att Nyström var frihandelsvän. Gustaf de Laval var en av de protektionister som kom att ersätta frihandelsvännerna på andra kammarens Stockholmsbank efter Högsta domstolens beslut 1887. Först med John Bernström som vd 1887–1916 blev det ordning i Separator. Under hans tid kom företaget att utvecklas till ett av Sveriges största företag med en stark exportinriktning. Vid sekelskiftet hade Separator 90 procent av sin försäljning utanför Sverige.

-
- Svenska Kullagerfabriken (SKF) grundades 1907 med uppfinnaren Sven Wingquist som vd. Företaget blev snabbt internationellt framgångsrikt och efter fem år var det Göteborgs största arbetsplats. På 1910-talet hade SKF tillverkning i sex länder, försäljningskontor i 20 länder och försäljning i ett hundratal länder.
 - CE Johansson i Eskilstuna, grundad 1911 av Carl Edvard Johansson, känd som "Mått-Johansson" efter den måttsats som revolutionerade världens verkstadsindustrier.¹⁵

5.7 De viktiga tjänsterna

Den utveckling som kallas den industriella revolutionen handlade inte enbart om industriell expansion. Antalet anställda i tjänstesektorn ökade ungefär lika mycket som antalet anställda i industrisektorn (från vardera cirka 10 procent av arbetskraften i mitten av 1800-talet till vardera cirka 40 procent hundra år senare). Även i tjänstesektorn fanns viktiga entreprenörer som bidrog till landets utveckling.

Landets första försäkringsaktiebolag, Skandia, grundades i Stockholm 1855 på initiativ av Carl Gustaf von Koch¹⁶. Redan från början hade Skandia en internationell inriktning. Skandias första skada inträffade i november 1855 och rörde en brand i norska Bergen. Skandia etablerade sig år 1900 som första utländska, icke-brittiska bolag i USA. Sex år senare drabbades San Fransisco av en förödande jordbävning.

¹⁵ Johansson påverkade faktiskt första världskrigets förlopp. USA:s inträde i kriget 1917 hade en avgörande betydelse. Landet skulle aldrig ha kunnat genomföra en så snabb expansion inom rustningsindustrin om inte de amerikanska myndigheterna 1915 hade beslutat att alla leverantörer av krigsmateriel skulle använda "Jo Blocks". Inget annat företag i världen än CE Johansson kunde vid denna tidpunkt tillverka dessa måttsatser.

¹⁶ von Koch fick avgå som vd redan 1858. Han hade skapat en kris för bolaget genom en alltför expansiv försäljning och svag riskbedömning. Skandia hade nämligen ett bonussystem för honom som baserades på den totala försäljningen. Skandia skulle senare få problem med en annan vd, Elis Fischer, som blandade samman sin egen och företagets ekonomi. Han avsattes och dömdes till fängelse. År 1888 avled Fischer i en cell på Långholmen.

Detta blev Skandias dittills största skada. Men bolaget kunde fullfölja sina åtaganden på ett snabbt och smidigt sätt, vilket gav Skandia ett gott anseende på den amerikanska marknaden.

Dan Broström övertog 1905 det rederi i Göteborg som fadern hade grundat. Han kom att grunda och leda flera rederier som drev linjesjöfart till andra kontinenter, bland annat Svenska Ostasiatiska Kompaniet 1907 och Svenska Amerika Linien 1915. Det senare företaget blev berömt för de eleganta vita passagerarfartygen som gick till New York.

Axel Johnson startade handelsrörelse i Stockholm 1873. Han importerade kol och koks till svenska järnbruk och exporterade deras produkter. Han grundade även rederiet Nordstjernen 1890, som blev pionjär inom linjesjöfarten. Axel Johnson representerar en viktig, men ofta bortglömd grupp företagare, nämligen importörerna.

Importen omfattar naturligen betydligt fler typer av varor än exporten. Kol och koks är exempel på importvaror som var nödvändiga för att viktiga delar av svensk industri skulle kunna utvecklas. Bomullsimporten lade grunden till många textilföretag. En produkt som mycket snabbt fick genomslag på 1860-talet var fotogenlampan, som spred ljus över hem och arbetsplatser.

En viktig symbolfråga för frihandelsvännerna var kaffeimporten. Per Murén i Gävle tog upp den som ett exempel i en riksdagsdebatt 1848. I samma stad grundade Victor Engwall ett handelshus 1853 som bland annat kom att bli en viktig importör av kaffe och andra kolonialvaror. År 1913 började man rosta eget kaffe och 1920 lanserades Gevalia (vilket är det latinska namnet på staden).

5.8 De betydelsefulla invandrarna

År 1860 avskaffades passtvänet i Sverige. Innan dess hade det fordrats pass både för att resa in i eller ut ur landet och för att resa inom landet. Cobdenraktaten från 1860, som många europeiska länder anslöt sig till, innebar att passtvänet avskaffades mellan de avtalslutande länderna. Vidare stod USA öppet för europeiska invandrare, en möjlighet som miljontals människor utnyttjade.

Halvsekklet före första världskrigets utbrott präglades därför av en mycket omfattande internationell migration. Därigenom fördes också viktiga idéer och impulser mellan länderna, vilket i sin tur bidrog till den ekonomiska utvecklingen. Många framgångsrika företag över hela Sverige har exempelvis startats eller utvecklats av invandrare. Det finns tre faktorer som kan förklara detta: Invandrare kan ha förvärvat särskild kompetens som ännu inte finns i Sverige. De kan ha ett internationellt kontaktnät som bland annat är värdefullt för internationella affärer. Människor som bryter upp från sitt hemland är genomsnittligt sett mer initiativkraftiga än de som hela livet bor kvar där de har fötts.

Insikten om att internationella migranter representerar ett positivt urval av befolkningen vad gäller företagsamhet och initiativkraft påverkade också debatten om den svenska emigrationen. Sammanlagt utvandrade ungefär 1,5 miljoner svenskar mellan 1850 och 1930, de flesta till USA. Många kvarstannare såg med oro på den utvecklingskraft som därmed gick förlorad.

I den stora Emigrationsutredningen, som arbetade 1907–1913, bröts två linjer: en liberal linje, främst företrädd av utredningens ordförande statistikern Gustav Sundbärg, samt en konservativ linje med utredningens sekreterare, statistikern Nils Wohlin, som främste representant.¹⁷ Wohlin ville införa restriktioner mot emigrationen. Sund-

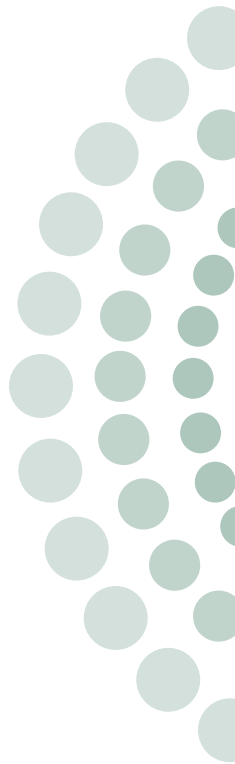
¹⁷ Wohlin lämnade utredningen 1910 och ledde därefter Nationalföreningen mot Emigrationen. Han blev sedermera riksdagsman omväxlande för bondeförbundet och högern och som vilde.

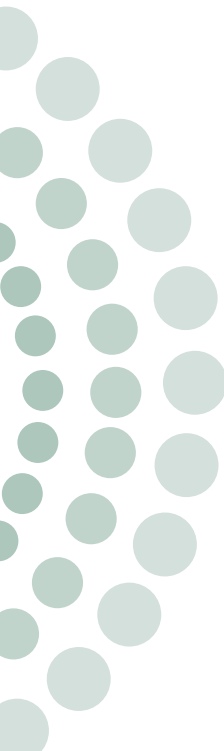
bärg ville genom sociala reformer undanröja motiven för att emigrera. Sundbärgs linje vann i utredningen som föreslog att återstående restriktioner, bland annat för värnpliktiga, skulle avskaffas. Emigrationsfrågan förlorade dock i politisk betydelse i och med världskrigets utbrott.

5.8.1 Invandrare under 1800-talet

Många av dem som lade grunden till den svenska industrialiseringen under 1800-talet kom från Storbritannien. Här är några exempel:

- Samuel Owen öppnade 1809 en mekanisk verkstad i Stockholm. Den fick stor betydelse som förmedlare av engelsk industriteknik och blev en plantskola för svenska ingenjörer och arbetare. Owen konstruerade bland annat den första svenska ångbåten i allmän trafik 1818.
- Sveriges äldsta existerande verkstadsindustri är Motala verkstad, grundad 1822. Skotten Daniel Fraser ansvarade i över 20 år för den tekniska ledningen. Engelska mekaniker stod för en stor del av de kvalificerade arbetsinsatserna.
- William Gibson och Alexander Keiller grundade en textilindustri i Jonsered 1835 samt gjuteri och mekanisk verkstad där 1839. Keiller grundade också en mekanisk verkstad i Göteborg 1841, sedermera Götaverken.
- Robert Cruickshank byggde upp Göteborgs Kexfabrik i Kungälv. Fabriken grundades 1888 när Sverige övergick till en protektionistisk politik som skapade ett tullskydd gentemot den brittiska kexindustrin.

Under 1800-talet kom företagsamma invandrare även från andra länder:

- Från Danmark kom Albert Bonnier. Han startade 1837 den förlagsrörelse i Stockholm som senare utvecklades till landets ledande mediekoncern.
- Från Tyskland kom Wilhelm Becker som 1865 grundade den första svenska specialaffären för färg och fernissa i Stockholm. År 1874 startade han en fabrik för tillverkning av sådana produkter.
- Från Frankrike kom Régis Cadier som startade Grand Hôtel i Stockholm 1872. Han lanserade i Sverige den djärva nyheten att förse varje restauranggäst med en ren servett.
- Från Schweiz kom bröderna Bernhard, Chrisoffer och Nutin Cloetta. De grundade 1873 en chokladfabrik i Malmö.
- Från Italien kom Carlos Zoéga som startade kaffehandel i Landskrona 1881. Han hade lärt sig kaffeframställning i Brasilien.

Invandringen till Sverige hade stor betydelse för den ekonomiska utvecklingen, trots att det inte handlade om särskilt många människor. Vid mitten av seklet fanns något tusental invandrare i landet. År 1900 bodde 35 000 utrikes födda i Sverige motsvarande 0,7 procent av befolkningen.

5.8.2 Emigranter och återvändare

Flera av de svenskar som utvandrade till USA blev framgångsrika företagare eller uppfinnare. Ernst Alexandersson var en pionjär inom radiotekniken. Gideon Sundbäck konstruerade det första användbara blixtlåset. Alexander Samuelsson skapade Coca Cola-flaskan. Carl Eric Wickman grundade bussföretaget Greyhound.

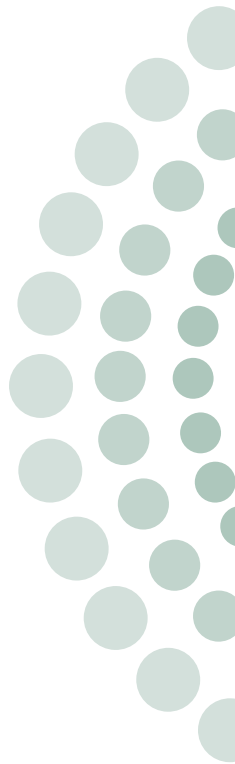
Åtminstone 200 000 av amerikautvandrarerna återvände till Sverige. Därtill kom alla de som besökte USA och där arbetade, studerade eller på annat sätt inhämtade kunskap och fick idéer som de sedan omsatte här hemma. Mer än var tionde av dem som mellan 1850 och 1925 utexaminerades som civilingenjör i Sverige hade vistats någon tid i USA. Och även den miljon svenskar som stannade kvar i USA förmedlade genom brev eller på annat sätt idéer tillbaka till Sverige.

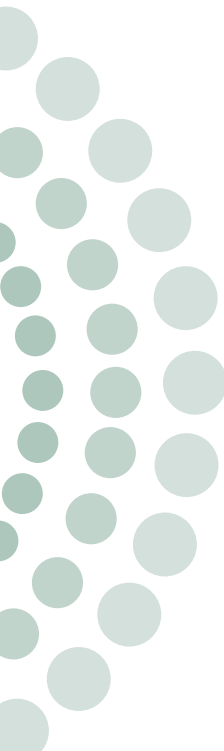
Hundratusentals direkta och miljoner indirekta kontakter med världens mest avancerade ekonomi hade naturligtvis en enorm påverkan på Sverige. Det finns många exempel på återvändare som gjort viktiga insatser i svenskt näringsliv: J Sigfrid Edström blev legendarisk chef för Asea. Bröderna Carl och Wilhelm Gislöw startade gummifabrik i Gislaved. Hugo Hammar byggde upp en världsledande varvsindustri i Göteborg. Carl Edvard Johansson, "Mått-Johansson", uppfann en revolutionerande måttsats. Walfrid Weibull blev pionjär inom växtförädlingstekniken.

5.8.3 Det svenska Sankt Petersburg

Svenskar emigrerade inte bara till det stora landet i väster utan även till det stora landet i öster. Under 1800-talet tävlade Sankt Petersburg med Wien och Berlin om platsen som Europas tredje stad efter London och Paris. Många utländska entreprenörer – inte minst svenska – kom att etablera sig i staden.

Hovjuvelerarna Bolin och Fabergé gjorde utsökta arbeten åt hovet och andra bemedlade ryssar. Hovskräddarna Lidvall och Nordenström försåg samma klientel med uniformer, kostymer och dräkter. Många svenska industriföretag etablerade sig i den ryska huvudstaden, till exempel Aga, Asea, Bolinders, LM Ericsson, Separator och SKF.

De ledande svenska företagarna i Sankt Petersburg var familjen Nobel. Familjemedlemmarna kom flera gånger att flytta mellan Sverige och Ryssland. Alfreds bror Ludvig och dennes son Emanuel tillhörde de ledande industrialisterna i staden. Deras maskinfabrik var världens största tillverkare av dieselmotorer. I Baku etablerades en oljeindustri och familjen Nobel kontrollerade vid sekelskiftet nio procent av världens kända oljetillgångar.

I kretsarna kring familjen Nobel fanns även en svensk företagare med namnet Lindström. Hans son, Henrik Lindström, kom efter uppväxten i Sankt Petersburg att bli officer på Gotland. Den 4 maj 1862 tog han in på Hotell Witt i Kalmar. Lindström var kanske inte nöjd med den mat hotellet hade att bjuda. I alla händelser stegade han in i köket och instruerade personalen hur man skulle tillaga en utsökt biff, som Lindström hade lärt känna i Sankt Petersburg. Biffen gjorde snabbt succé och kom sedan att spridas över landet under namnet Biff à la Lindström.

5.8.4 Inspiration till folkrörelser och kulturliv

Samuel Owen var inte bara den engelska fabriksindustrins introduktör i Sverige. Han blev även en folkrörelsepijonjär. Owen var metodist, liksom flera av de brittiska arbetare som fanns på hans verkstad. Därför rekryterades den skotske metodistpredikanten George Scott till Stockholm. Bland de medhjälpare och lärjungar som sökte sig till Scott fanns personer som sedan blev ledande i den svenska väckelserörelsen. Owen och Scott tog också initiativ till en av de första svenska nykterhetsföreningarna som på 1840-talet fick över 100 000 medlemmar.

Under 1800-talet skulle många invandrare, återvändare och utländska besökare ge impulser till de folkrörelser som växte fram och som på ett avgörande sätt påverkade Sverige, socialt, politiskt och ekonomiskt.

De första baptistdopen i Sverige förrättas 1848 i Frillesås, Halland, av den danske baptistpastorn A P Förster. Ledaren för den första baptistförsamlingen, Fredrik Olaus Nilsson, hade kommit i kontakt med väckelserörelsen som sjöman i USA. Sveriges första IOGT-loge bildades i Göteborg 1879 av baptistpredikanten Olof Bergström som lärt känna Godtemplarrörelsen i England. De socialdemokratiska idéerna introducerades av August Palm i Malmö 1881. Han hade verkat som skraddare i Tyskland och där mött de socialistiska idéerna.

Även kulturlivet fick inspiration genom att konstnärer kunde röra sig fritt i Europa. Målare som Carl Larsson och tonsättare som Hugo Alfvén vistades periodvis på kontinenten. August Strindberg bodde under perioden 1883-1898 på 20-talet platser i åtta länder.

5.9 Kapitalmarknadens internationalisering

Perioden 1860-1914 präglades av en stor internationell öppenhet även då det gällde kapitalströmmar. Det gällde både upptagande av lån och investeringar i företag.

Sverige var i mitten av 1800-talet ett kapitalfattigt land. Samtidigt fanns här många intressanta utvecklingsmöjligheter. Sverige kom att bli en av de stora importörerna av kapital, vilket bidrog till den goda ekonomiska utvecklingen. Stora lån togs för de statliga och privata järnvägsbyggena och investeringar gjordes av utländska intressenter, bland annat i stora gruvprojekt.

5.9.1 Järnvägsutbyggnaden

År 1845 godkände riksdagen en plan, utarbetad av Adolf Eugène von Rosen, som innebar att ett engelskt bolag skulle anlägga stambanor mellan de viktigaste svenska städerna. En finanskris i Storbritannien 1846 gjorde att planerna sprack. År 1852 fick von Rosen en ny statlig garanti för en bana mellan Köping vid Mälaren och Hult vid Väneren. Men även denna gång hamnade projektet i kris och garantin drogs tillbaka.

Genom framförallt Johan August Gripenstedts insatser kom riksdagen i stället att 1854 besluta om ett statligt stambanenät. En viktig fråga återstod, nämligen om staten dessutom skulle uppta lån i utlandet för att möjliggöra en snabbare utbyggnadstakt.

I två timslånga riksdagsanföranden, som på grund av sin retoriska höjd av samtiden benämndes "blomstermålningar", utmålade Gripenstedt den ljusa framtid som Sverige kunde gå till mötes om en järnvägsutbyggnad kom till stånd. Här är några ord från anförandet den 4 juni 1857:

"Och äfven åt oss Svenskar är en sådan glädje beskärd. Äfven vi kunna med visshet förutse en utveckling, hvartill måhända intet annat land i Europa kan uppvisa ett motstycke. Härtill fordras dock, att de hjälpkällor, vi ega, men som ännu till största delen, såsom slumrande krafter, ligga obegagnade, skola blifva behörigen tillvaratagna. Och då anskaffandet af nödiga jernvägar, i min tanke, utgör ett oundgängligt villkor för uppnåendet af detta ändamål, så kan jag också, med handen på hjertat, utan tvekan tillstyrka bifall till hvad Kongl. Maj:t i detta hänseende föreslagit – förvissad, som jag är, att om detta stora företag nu af Sveriges förenade ombud med manligt mod beslutes, och sedan med fasthet och kraft genomföres, så skall detsamma också blifva det vigtigaste steg, som kanske någonsin tagits till det kära, af oss alla så högt älskade fäderneslandets framtida lycka och förkofran."

Riksdagen beslutade att tillstyrka utländsk upplåning, vilket innebar något nytt för svenska förhållanden. Utländskt kapital accepterades för att på fredlig väg bygga välstånd i landet. Sverige började bli allt mer finansiellt integrerad med omvärlden.¹⁸

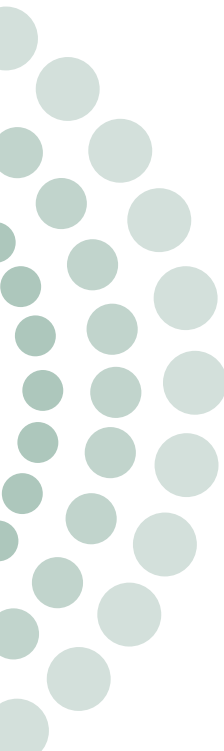
5.9.2 De stora gruvprojekten

I flera stora gruvprojekt kom utländska intressenter att engageras under 1800-talet. I södra Närke har olika metaller brutits sedan medeltiden. Den storskaliga brytningen av zink och bly i samhället Zinkgruvan inleddes efter att det belgiska företaget Vieille Montagne köpte fyndigheterna 1857. Ett anriktningsverk anlades i Åmmeberg dit också administrationen förlades.

Zinkgruvan är i dag en av Europas största underjordsgruvor. Gruvan var i utländsk ägo ända till Lundin Mining förvärvade den 2004. Både i Zinkgruvan och i Åmmeberg kan man återfinna tydliga belgiska drag i den bebyggelse som gruvbolaget uppförde.

I Grängesberg, Dalarna, fanns Mellansveriges största järnmalmsfyndighet, känd åtminstone sedan 1500-talet. Huvuddelen av fyndigheten hade dock hög fosforhalt, vilket gav ett dåligt järn. Genom thomasprocessen (1878) kunde detta problem bemästras. Den stora järnfyndigheten mitt i Bergslagen kunde nu exploateras i stor skala. I inledningskedet gjorde brittiska intressenter avgörande insatser som finansierare av gruvinvesteringar och järnvägar.

¹⁸ Sverige var förmodligen världens mest skuldsatta nation omkring 1910. Varför uppstod ingen oro eller kris på grund av detta förhållande? En förklaring är att ingen visste att det förhöll sig på detta sätt. Det fanns varken någon redovisning av BNP:s storlek eller av den totala utlandsskulden. Ibland kan det vara bäst att inte veta för mycket.

Grängesbergbolagets främste tillskyndare var Sir Ernest Cassel. Han var ledande finansman i London med affärsintressen över hela världen. I samband med att han avvecklade sina intressen i Grängesberg gjorde han en stor donation till gruvans arbetare, vilken bland annat användes för att i Grängesberg år 1900 uppföra kulturhuset Cassels Donation med en fasad inspirerad av Bank of England.

I Gällivare och Kiruna, Norrbotten, finns också stora, fosforhaltiga järnmalmsfyndigheter som blev brytningsvärda genom thomasprocessen. Brittiska intressenter inledde här den moderna gruvedriften och järnvägsbygget. Det utländska engagemanget skapade dock oro bland bruksägare i Mellansverige och politiker i alla läger, vilket bidrog till att ägandet övergick i svenska händer.¹⁹

5.9.3 De internationella bankmännen

Kapitalmarknadernas internationalisering och den nya svenska banklagstiftningen 1864 gjorde att de stora svenska affärsbankerna kunde börja agera på den internationella arenan. Staten och bankerna samarbetade ofta kring den internationella upplåningen.

Viktiga bankmän var Theodor Mannheimer, vd i Skandinaviska Kredit AB (sedermera Skandinaviska Banken, nu SEB) 1864–1900, Louis Fraenckel, vd i Stockholms Handelsbank (nu Handelsbanken) 1880–93 och K A Wallenberg, vd i Stockholms Enskilda Bank 1886–1911 (nu SEB).²⁰

¹⁹ Staten blev ägare till halva LKAB 1907 och fick samtidigt rätt att vid senare tillfälle köpa andra halvan av Grängesbergbolaget (denna rätt utnyttjades 1957). Den politiskt drivande bakom beslutet 1907 var högerledaren och statsministern Arvid Lindman, som tidigare hade varit vd i LKAB. Lindman var också pådrivande för att statliga Telegrafverket skulle köpa det privata telefonnätet i Stockholm, vilket skedde 1918 efter att även den liberal-socialdemokratiska regeringen hade förordat ett inköp. Lindman hade varit chef för Telegrafverket och var 1918 styrelseordförande i LM Ericsson, som också hade intresse av affären. Arvid Lindman framstår därmed som en av de mest framstående socialiseringspolitikerna i svensk 1900-talshistoria.

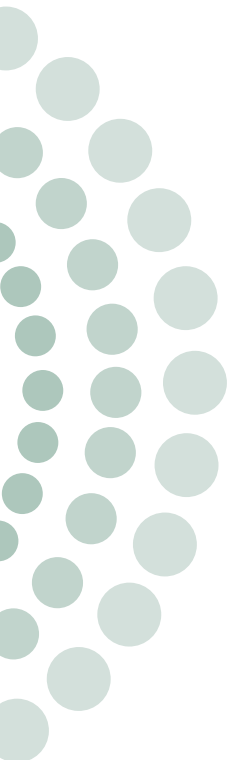
²⁰ Mannheimer hade invandrat från Danmark och Fraenckel från Tyskland. Wallenberg var son till Enskilda Bankens grundare A O Wallenberg.

5.10 Varför blev Sverige så framgångsrikt?

Få länder kunde dra så stor nytta av den första globaliseringsvågen som Sverige. Här är några förklaringar till detta:

- Den nya ekonomiska lagstiftning som genomfördes i mitten av 1800-talet skapade goda förutsättningar för ett dynamiskt entreprenörskap.
- Staten engagerade sig i bland annat utbildningsväsendet och infrastrukturen.
- Det fanns i Sverige en kommersiell tradition i den agrara sektorn. En stor del av jorden brukades av jordägande bönder som självständigt kunde reagera på nya signaler från marknaden. I områden med sämre förutsättningar för jordbruk bedrev allmogen omfattande hemtillverkning av slöjdalster som såldes utanför den egna regionen, i vissa fall även utanför Sveriges gränser.²¹
- Bergsbruket hade givit upphov till hög teknisk kompetens samt kontakter och erfarenheter från internationella affärer. Många av de nya industrierna hade på olika sätt rötter i bergsbruket.
- Under den första globaliseringsvågens inledande fas riktades den internationella efterfrågan mot skogs- och jordbruksprodukter, vilket gav en bred geografisk spridning av exportverksamheterna samtidigt som det inte fordrades något mer avancerat tekniskt kunnande. Stora delar av landet drogs snabbt med i utvecklingen. Det uppstod inte, som i England, jättelika industristäder präglade av undermåliga levnadsförhållanden.

²¹ Viktiga saluslöjdsområden var exempelvis Nolaskogs i Ångermanland, Siljansbygden i Dalarna, Finnveden i Småland, Sjuhäradsbygden i Västergötland och Göinge i Skåne. De mest vittberesta och ofta ekonomiskt mest framgångsrika företrädarna för den svenska saluslöjden var hårkullorna från byarna Vämhus och Bonäs vid Orsasjön. De reste runt i Europa och USA där de gjorde smycken av kundernas hår. Den mest kända hårkullan var Martis Karin Ersdotter som hade Englands drottning Victoria som kund.

Många svenska industriföretag etablerade sig tidigt på världsmarknaden eftersom den svenska marknaden var alltför liten för starkt specialiserade företag. Ett skäl till att de också blev framgångsrika i sin internationalisering var att svenska företag ofta var mindre auktoritärt styrda än företag i andra länder. Inte minst när de internationella kommunikationerna var föga utvecklade, innebar det en stor fördel att de representanter som svenska företag skickade ut på avlägsna marknader hade större befogenheter att självständigt fatta affärsbeslut än deras utländska kolleger.²²

²² Även i dag kan man ofta notera att anställda i svenska företag (liksom hos andra svenska arbetsgivare) är vana att agera mer självständigt än anställda från många andra länder. Detta har ofta givit svenska organisationer fördelar. Men det har även skapat kulturkonflikter, till exempel vid internationella företagssammanslagningar och när svenskar har fått jobb inom EU eller andra internationella organisationer.

6 Världskrigens epok

Den brittiske nationalekonomen John Maynard Keynes beskrev i *The Economic Consequences of Peace* 1919 hur livet i Europa och Nordamerika kunde te sig under årtiondena före första världskriget:

"Vilken fantastisk period för mänsklighetens ekonomiska framsteg var det inte som tog slut i augusti 1914! En invånare i London kunde lyfta telefonen vid morgonteet, och beställa varor från hela världen och förvänta sig snabb leverans till hemmet. Han kunde samtidigt och på samma sätt riskera sin förmögenhet i olika investeringar var som helst på jorden. Han kunde på ett säkert sätt och utan visa eller pass, resa till nästan vilket land som helst. Han betraktade dessa tingens tillstånd som normala, säkra och varaktiga."

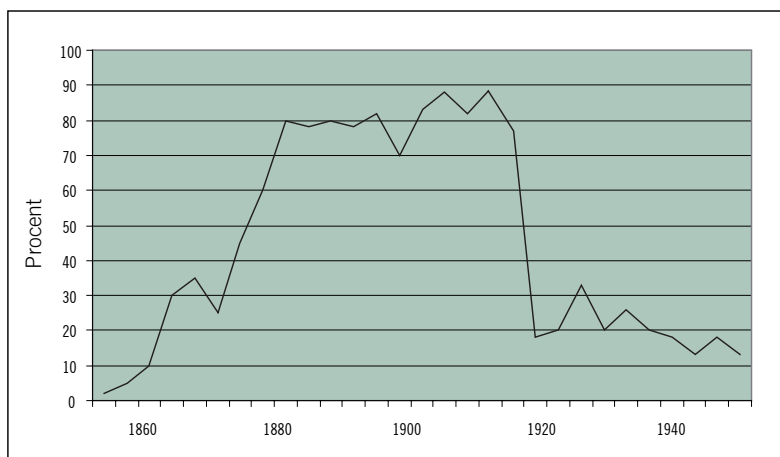
År 1914 tog alltså denna guldålder slut. Handelshinder restes. Det internationella valutasystemet bröt samman. Den fria internationella rörligheten för människor avskaffades. Åren 1920-1940 är den enda fredsperiod i modern tid där världshandeln ökade långsammare än världproduktionen (0,5 respektive 2 procent per år).

År 1916 införde Sverige en lag riktad mot utländska företags- och verksamheter. Året därpå upphävdes passfriheten. Dessa bestämmelser fanns kvar under mellankrigstiden. Sverige förde då även en restriktiv invandringspolitik. Från 1930 blev dock invandringen större än utvandringen. I huvudsak bestod mellankrigstidens invandring av återvändande svenskamerikaner.

Under första världskrigets inledande år kunde Sverige, som stod utanför kriget, fortsätta att bedriva en omfattande utrikeshandel. Men det oinskränkta ubåtskrig som inleddes 1917 gjorde att handeln minskade kraftigt. Sverige drabbades under slutet av kriget av svår livsmedelsbrist.

Åren närmast efter kriget kännetecknades den svenska ekonomin av häftiga konjunkturväxlingar och en omfattande utslagning av företag. Den stora exporten under och efter första världskriget gjorde dock att i stort sett hela den svenska utlandsskulden kunde återbetalas.

Diagram 2: Svensk utlandsskuld som andel av BNP 1850-1950

Sverige tog decennierna före första världskriget stora lån utomlands och blev förmodligen världens mest skuldsatta land. Sedan kunde lånen snabbt betalas tillbaka.

Källa: Schön 2000

6.1 Det glada tjugotalet

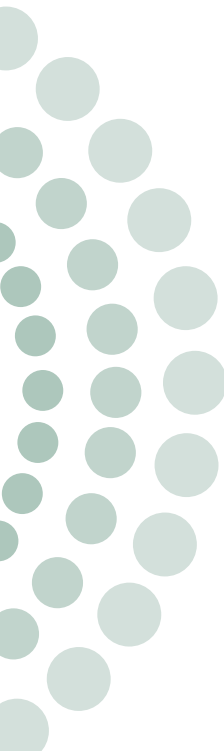
Åren 1924-1929 blev en stark tillväxtperiod i svensk ekonomi. Exporten av massa, papper och verkstadsprodukter växte snabbt. Alltmer internationaliserade industrikoncerner som Aga, Asea, LM Ericsson, Separator och SKF gjorde att Sveriges namn åter årat kunde flyga över jorden. Många svenska företag etablerade tillverkning utomlands, bland annat för att undkomma höga tullar.

År 1923 lanserade Ernst Rolf en melodi i tiden, Bättre och bättre, dag för dag, och året efter gjorde han succé på Oscarsteatern med kabarén Det glada tjugotalet. Epoken sammanfattades 1941 av författaren Ludvig Nordström som betraktade skyltfönstret hos huvudkontoret för Johnsonkoncernens rederi Nordstjernen i Stockholm. Där fanns kartor med alla positioner inprickade för Nordstjernans fartyg:

"Dessa fönster, de äro framtidens Sverige – och hur skapades det? Vilka skapa det? Ja, där ha vi den praktiska sidan av Sveriges demokratisering på senaste kvartssekel. De, som skapat detta Sverige, som når över hela jordklotet – det är först och främst de allt skickligare företagarna av skilda slag, cheferna för industrier, för handel, för rederier, för verkstäder, för banker och finansinstitut, det är vidare de allt mer kvalificerade och specialiserade ingenjörerna och konstruktörerna och driftsledarna, det är slutligen de allt mer utbildade och därmed högkvalificerade arbetarna inom de olika branscherna. Det är samarbetet mellan alla dessa. I grund och botten är det vi alla. Hela det moderna Sverige. Detta allas samarbete, det är demokrati."

Här är några exempel på framgångsrika företag under mellankrigstiden:

- Hugo Hammar var vd i Götaverken 1910-1938 och utvecklade det till ett av världens främsta skeppsvarv. Göteborg blev en av världens främsta skeppsbyggerstäder.
- Axel Wenner-Gren grundade dammsugartillverkaren Electrolux i Stockholm 1919. Med hjälp av moderna distributions- och marknadsföringsmetoder utvecklades företaget till en stor internationell koncern. År 1925 lanserades ett banbrytande kylskåp baserat på ett examensarbete på Tekniska högskolan i Stockholm av Carl Munters och Baltzar von Platen.

-
- År 1924 upptäcktes en malmfyndighet i Boliden, Västerbotten. Ett drygt år senare öppnades det som skulle bli Europas största guldgruva. Flera andra gruvor öppnades sedan i regionen.²³
 - Skånska Cement i Malmö sålde cement över hela världen, bland annat för den stora Kristusstatyn som 1931 restes på ett högt berg i Rio de Janeiro. Skulpturen kallas därför "Limhamnsjesus".

Den legendariske brukspatronen i Lesjöfors, Värmland, "bandybaronen" Gerard De Geer, utgav 1928 boken Sveriges andra stormaktstid där han skriver:

"Våra tändstickor, kullager, telefoner och separatorer bära det svenska namnet på ryktets vingar, alldeles som förr våra segrar på slagfälten. Om vår namnkunnighet förr var begränsad till norra Europa, är den nu universell. Det finnes knappast en större stad över hela vårt jordklot, där man icke på en av de ledande gatorna återfinner SKF-skylden. Agaljuset vägleder sjöfarten från Magellans sund till Asiens nordostkust. De svenska tändstickornas underbara segertåg över jordklotet har gjort det svenska namnet mer känt än våra arméers fälttåg under 17:e århundradet."

²³ En viktig förutsättning för exploateringen av Skelleftefältet var den utveckling av elektromagnetiska prospekteringsmetoder som gjordes av svenska geologer och ingenjörer under mellankrigstiden. Alfred Holm i Malå uppfann exempelvis slingramen 1935. Den används fortfarande världen över. I dag utvecklar och tillverkar Malå Geoscience prospekteringsutrustning som har använts bland annat i återuppbyggnaderna efter Irakkriget och efter terrorattentatet mot World Trade Center i New York.

6.1.1 Ivar Kreuger

1920-talets mest framgångsrike svenske entreprenör var Ivar Kreuger. År 1908 grundade han och Paul Toll byggnadsfirman Kreuger & Toll som blev pionjär i Sverige i fråga om armerad betong och amerikansk arbetsorganisation som möjliggjorde snabbare byggen. Kreuger & Toll etablerade även verksamhet i flera andra länder.

Kreuger kom sedan att effektivisera den svenska tändsticksindustrin genom bildandet av Svenska Tändsticksaktiebolaget (STAB) 1917, av filmindustrin genom Svensk Filmindustri (SF) 1919 och av skogsindustrin genom Svenska Cellulosaaktiebolaget (SCA) 1929. I början av 1930-talet svarade Kreugerkoncernen för 75 procent av världens tändsticksproduktion och Sverige stod för närmare hälften av världens export.

Under 1920-talet hade USA ett betydande överskott av sparande samtidigt som det rådde stor kapitalbrist i många europeiska och latinamerikanska länder. Kreuger gjorde överenskommelser med en rad europeiska och latinamerikanska regeringar om att förmedla lån till dem som finansierades på den amerikanska kapitalmarknaden. I utbyte mot detta fick Kreuger monopol på landets tändsticksmarknad.

Ivar Kreuger var en djärv affärsman som tog stora risker. Hela uppbyggnaden av hans finansiella verksamhet byggde på ett ständigt tillflöde av nytt kapital, vilket fungerade bra under 1920-talets högkonjunktur. Men så kom "den svarta torsdagen", alltså den 24 oktober 1929, då börsen i New York föll kraftigt. Detta blev inledningen till den djupa depression som drabbade hela världen i början av 1930-talet.

Krisen innebar ett förödande slag mot Kreuger. Han gjorde i hemlighet stora internaffärer och började allt mer manipulera med den ekonomiska redovisningen. Den 12 mars 1932 tog han sitt liv i Paris.

6.2 Handelskrig och världskrig

Sverige framstod efter första världskriget som ett förhållandevis frihandelsvänligt land. Inflationen hade urholkat tullskyddet. Frihandelstanken hade ett brett politiskt stöd. Inte minst viktigt var att Kooperativa Förbundet (KF), som stod arbetarrörelsen nära, drev en frihandelsvänlig linje. Därtill kom att KF etablerade industrier som krossade flera av de inhemska karteller (margarin, mjöl, glödlampor, galoscher etcetera) som hade bildats i skydd av handelshindren.²⁴

Medan den svenska industrin utvecklades väl under andra halvan av 1920-talet, kom jordbruksbefolkningen att släpa efter ekonomiskt. År 1929 bildades Riksförbundet Landsbygdens Folk (RLF) som en facklig organisation för lantbrukare. Trycket på politiska åtgärder till förmån för jordbrukarna ökade.

År 1930 föreslog Arvid Lindmans högerregering stödåtgärder åt jordbruket, bland annat höjda spannmålstullar och inmalningstvång.²⁵ Socialdemokraterna och de frisinnade fällde förslaget om tullhöjningar, varvid regeringen avgick. I stället tillträdde en frisinnad regering under CG Ekmans ledning som bland annat införde inmalningstvång, minimipriser, importmonopol och exportsubventioner för vissa jordbruksprodukter. Den påföljande socialdemokratiska regeringen befäste, genom "kohandeln" med bondeförbundet 1932, ytterligare regleringarna av jordbrukssektorn.

²⁴ De ledande frihandels- och konkurrensförespråkarna inom KF var Albin Johansson, vd och ordförande 1924-1959, och Anders Örne, betecknad som kooperationens chefsideolog, även riksdagsledamot och kommunikationsminister (s).

²⁵ Med inmalningstvång avses obligatorisk inmalning av svensk spannmål vid förmalning av importerad säd.

Under 1930-talets ekonomiska kris skärpte de flesta länder handelshindren kraftigt i syfte att skydda jobben. Detta handelskrig gjorde bara problemen än värre. Världshandeln minskade med två tredjedelar, vilket människor i alla länder förlorade på.²⁶

Under andra världskriget 1939–1945 kom Sverige att avskärmats från världsmarknaderna. Endast en mycket begränsad import och export kunde upprätthållas. I samarbete med näringslivet genomförde staten handelsförhandlingar med krigförande länder. En rad varor fick ransoneras.

6.2.1 Sverige klarade krisen

Sverige kom att klara den djupa ekonomiska kris som drabbade världen på 1930-talet relativt väl. En viktig anledning till detta var att kronans koppling till guldets avskaffades 1931 och att kronan knöts till pundet med en undervärderad kurs 1933. Därtill kom att viktiga svenska exportnäringar mötte ökad efterfrågan, till exempel järnmalm i Tyskland, massa och papper i Storbritannien samt fartyg i Norge.²⁷

Under mellankrigstiden minskade den andel av svensk export som gick till Storbritannien från 32 till 23 procent medan den tyska andelen ökade från 8 till 20 procent.

²⁶ År 1930 undertecknade dock de skandinaviska länderna och Benelux-länderna Oslokonventionen som slog vakt om vissa frihandelsprinciper. Konventionen tillkom på initiativ av den norske stats- och utrikesministern Johan Ludwig Mowinckel (venstre), mellankrigstidens ledande norske politiker, skeppsredare och frihandelsvän. Samarbetet mellan "Oslostaterna" fick dock ingen större betydelse eftersom även länder utanför gruppen krävde att behandlas enligt principen om mest gynnad nation.

²⁷ År 1933 lanserade finansminister Ernst Wigforss (s) en budgetpolitik, inspirerad av John Maynard Keynes, som innebar att staten genom budgeten skulle stimulera den ekonomiska utvecklingen. Budgetens stimulans effekter var dock alltför för små och kom för sent för att få någon avgörande effekt på den svenska ekonomins återhämtning.

Tabell 3. Olika varuområdens andel av svensk varuexport 1919, 1929 och 1939

Varuområde	1919	1929	1939
Jordbruk och livsmedel	4 %	8 %	7 %
Malm	10	10	13
Järn- och stålprodukter	16	12	14
Trävaror	28	19	11
Massa och papper	25	26	26
Verkstadsprodukter	12	12	15
Övrigt	7	12	13

"Det är med tullar som med rustningar: man vet att det är ett utdömt och farligt system, men man saknar kraft och mod att lyfta kärran ur de gamla hjulspåren, fast vägen bär rakt ned i dyn."

Författaren Elin Wägner, 1930

Ord på export

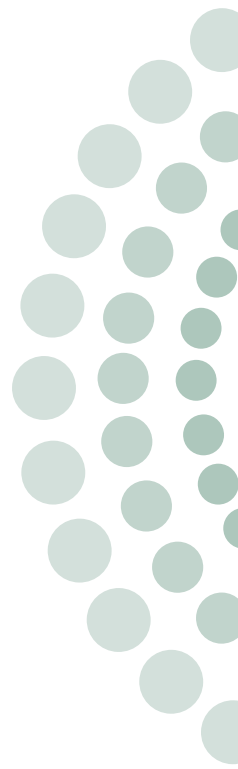
Det är inte bara de svenska orden ombudsman och smörgåsbord som har blivit etablerade i andra språk. Även ett par svenska exportsuccéer har bidragit till att berika världens språk:

beetee - ett japanskt ord för gaffeltruck, efter den framgångsrika trucktillverkaren BT i Mjölby.

gislaved - ett turkiskt ord för gummisko, efter Gislaveds gummi-fabrik.

jocopingues - ett ord i Brasilien för tändstickor, efter Jönköpings Tändsticksfabrik.

svéd kúlcs - ett ungerskt ord som betyder "svensk nyckel" och syftar på Johan Petter Johanssons i Enköping uppfinning, skiftnyckeln. Även i andra språk finns motsvarande uttryck.

7 Den andra vågen

Efter andra världskriget öppnades gränserna åter. Nu kunde människor komma över varor som under kriget hade försvunnit från butikshyllorna. Ett uttryck för den glädje som importen gav upphov till var slagern Det har kommit en båt med bananer som Harry Brandelius sjöng in 1946²⁸:

*"För det har kommit en båt med bananer
och det var den som vi väntade på.
Den kom med hälsningar från oceaner
och fick vårt hjärta att varmare slå.
Nu kan vi återgå till gamla vanor
och leva livet som fordom en gång."*

Under det kvartssekel som följde efter andra världskriget utvecklades det svenska samhället snabbt. Den höga ekonomiska tillväxten under "rekordåren" gjorde att människors standard växte kraftigt. Allt fler svenskar fick nu PV, TV och WC.

En förklaring till den gynnsamma utvecklingen var att Sverige 1945 hade en oskadad produktionsapparat samtidigt som Europa låg i ruiner. Svenska företag nådde stora framgångar på exportmarknaderna då Europa skulle återuppbyggas.

Under perioden 1945-1970 inträffade den andra globaliseringsvågen. De politiska hindren för internationell handel minskade. Samtidigt sjönk transportkostnaderna genom bland annat utvecklingen inom land-, sjö- och flygkommunikationerna. Till transportrevolutionen bidrog tunga lastbilar från Scania-Vabis och Volvo, ellok från Asea och stora tankfartyg från de svenska varven.

En av efterkrigstidens viktigaste uppfinningar för att underlätta varutransporter är de standardiserade stålcontainrar som gör att varor på ett smidigt sätt kan transporteras, lagras och lastas om mellan olika transportmedel.²⁹

²⁸ Schlagern var gjord av dansken Ib Schönberg och hade fått svensk text av Fritz Gustaf Sundelöf, signaturen "Fritz-Gustaf".

²⁹ År 1965 skeppades de första containrarna över Atlanten. En annan standardiserad lastbärare är Europallen, en lastpall i trä, utvecklad i Sverige 1949 på initiativ av HSB-chefen Sven Wallander.

Mellan 1948 och 1973 växte världshandeln med 8 procent per år i fasta priser. Handelsvolymen sjufaldigades därmed på 25 år. I Västvärlden sjönk den genomsnittliga tullnivån för industrivaror från 40 till 10 procent.

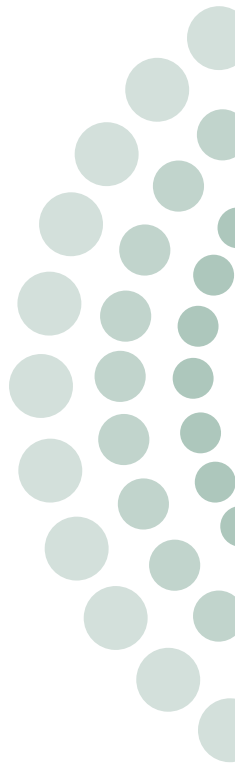
7.1 Frihandelns återkomst

Efter andra världskriget skapades internationella regler och organisationer för att gynna den ekonomiska integrationen på global nivå. Samarbetet byggde på Bretton Woods-avtalet, uppkallat efter den konferens som hölls 1944 i Bretton Woods, New Hampshire, USA. En av nyckelpersonerna bakom avtalet var John Maynard Keynes.

Under 1800-talet hade Storbritannien varit världens ledande ekonomi och pundet utgjorde ankaret i det finansiella systemet. Nu hade USA intagit den rollen och dollarn blev den valuta som det finansiella systemet byggde på. Bretton Woods-systemet innebar att länderna hade fasta växelkurser gentemot den amerikanska dollarn som i sin tur hade ett fast guldpris.

I ett viktigt avseende var efterkrigstidens internationella ekonomi mer sluten än perioden före första världskriget. Då hade de internationella kapitalflödena varit fria. Bretton Woods-systemet byggde på att regeringarna kontrollerade de internationella kapitalflödena.

Två organisationer bildades, Världsbanken (IBRD) och Internationella valutafonden (IMF). Den internationella handelsorganisationen (ITO), som också var en del av Bretton Woods-avtalet, kom dock inte till stånd på grund av motstånd från den amerikanska kongressen. I stället slöts ett särskilt avtal, General Agreement on Tariffs and Trade (GATT; Allmänna tull- och handelsavtalet), som trädde i kraft 1948. I praktiken kom GATT att bli en internationell organisation inom vars ram flera viktiga steg mot ökad global frihandel togs, framförallt genom successivt sänkta industritullar.

7.1.1 Europa enas

År 1952 bildades Europeiska kol- och stålgemenskapen av Belgien, Frankrike, Italien, Luxemburg, Nederländerna och Västtyskland. Syftet var att ställa ländernas kol- och stålindustrier under överstatlig ledning för att därmed omöjliggöra krig mellan gemenskapens länder.

År 1958 bildade dessa sex stater även Europeiska ekonomiska gemenskapen (EEC). Syftet var att skapa en tullunion och en gemensam marknad med fri rörlighet av varor, tjänster, kapital och människor. År 1967 bildades Europeiska gemenskaperna (EG) som blev en samlande institution för flera samarbetsorgan, bland annat EEC. Från och med 1973 inleddes en successiv utvidgning av EEC till att omfatta allt fler länder i Europa.

7.2 Frihandelslandet Sverige

Bland svenska politiker, fackförbund och näringslivsorganisationer etablerades under efterkrigstiden ett utbrett stöd för frihandeln.³⁰ I diskussionerna inom det internationella handelssamarbetet har Sverige oftast stått på den frihandelsvänliga sidan.

År 1950 fattade riksdagen beslut om svensk anslutning till Bretton Woods-systemet och GATT. Det enda parti som motsatte sig detta var kommunisterna.³¹ Sverige valde dock, främst med hänsyn till neutra-

³⁰ I Arbetarrörelsens efterkrigsprogram från 1944 sades dock att utrikeshandeln skulle ställas under samhällets ledning. Programmets socialistiska ambitioner förlorade i aktualitet, dels genom det socialdemokratiska valbakslaget 1948, dels genom att den befarade efterkrigsdepressionen uteblev.

³¹ Sverige var inte inbjuden till konferensen i Bretton Woods på grund av de allierades mistänksamhet mot den svenska utrikespolitiska hållningen. Redan 1951 kom dock svensken Ivar Rooth att bli ordförande i IMF. Han efterträddes 1956 av landsmannen Per Jacobsson.

litetspolitiken, att inte gå med i EU:s föregångare. Sverige hade stått utanför kriget i Europa under nära 150 år, varför den fredssträvan som låg bakom det europeiska projektet inte ansågs som någon direkt angelägenhet för oss.

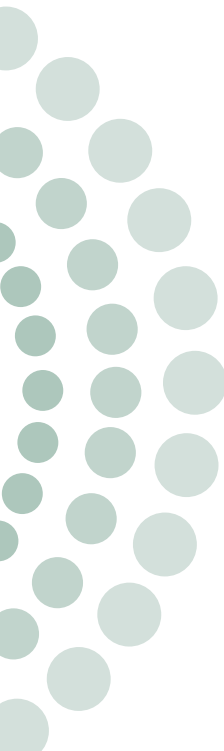
I stället var Sverige med och bildade EFTA (European Free Trade Association) 1960. Både EEC och EFTA avskaffade tullarna mellan medlemsländerna. Medan EEC var en tullunion med en gemensam yttre tullgräns, inskränkte sig EFTA till att vara ett frihandelsområde där varje nation själv bestämde om tullarna gentemot omvärlden. EFTA-samarbetet begränsade sig till industrivaror medan EEC även omfattade jordbruket.

Sverige ansökte 1961 om associering till EEC. År 1967 inlämnades en ny ansökan. Denna gång hölls frågan om anslutningsform öppen. Även medlemskap var alltså tänkbart om det gick att förena med vår neutralitetspolitik. Men detta alternativ avskrevs senare, officiellt därför att frågan om ett närmare utrikespolitiskt samarbete aktualiserades inom EG. Men omsvängningen handlade i realiteten väl så mycket om opinionsmässiga hänsynstaganden från socialdemokraternas sida. Frågan löstes i stället genom det frihandelsavtal mellan EFTA och EEC som trädde i kraft 1973.

7.3 Arbetskraftsinvandringen

När den internationella efterfrågan på svenska industriprodukter ökade efter kriget började Sverige organisera en överföring av arbetskraft från bland annat Ungern, Österrike och Italien. SKF i Göteborg, Asea i Västerås och Saab i Linköping var några industrier som på detta sätt kunde expandera.

År 1954 avskaffades pastvånget i Norden och en gemensam nordisk arbetsmarknad infördes. Detta medförde att många finländare började invandra till Sverige. Samtidigt blev det även lättare för icke-nordiska medborgare att få arbets- och uppehållstillstånd i Sverige.

På 1960-talet kom många invandrare från Jugoslavien och Turkiet. År 1965 öppnade AMS ett informationskontor i Belgrad och året efter i Ankara. Nu började den svenska arbetskraftsinvandringen bli mer restriktiv. Det var framförallt LO som var pådrivande i denna process. År 1972 upphörde den utomnordiska arbetskraftsinvandringen nästan helt.

Under de första 15 efterkrigsåren kom i genomsnitt 25 000 människor varje år. Under 1960-talet ökade invandringen ytterligare för att nå nära 80 000 personer 1970.

7.4 Svenska exportsuccéer

I stor utsträckning byggde de svenska exportframgångarna under efterkrigstiden på företag som hade grundats på 1920-talet eller tidigare. Från 1930-talskrisen till 1970-talskrisen utmärktes nämligen det svenska näringslivets struktur av en betydande stabilitet vad gäller ägargrupper, branscher och företag.

Sålunda återfinns vi även under rekordåren företag som Aga, Asea, LM Ericsson och SKF bland de stora svenska exportörerna. Volvo hade grundats 1926 och började nu bli ett viktigt exportföretag. Framgångar nåddes till och med i bilismens hjärtland, USA.

Den viktigaste formen av tjänsteexport var sjöfarten med redarfamiljer som Broström, Johnson och Salén. På 1960-talet började två svenska handelsföretag, Ikea och Hennes (sedermera H&M), som hade grundats på 1940-talet, att öppna butiker utomlands. Under de följande decennierna skulle de nå stora internationella framgångar.³²

³² Ikea har även blivit landets största livsmedellexportör (via de egna butikerna i möbelvaruhuset). Det säger en del om Ikeas storhet, men antyder också en viss brist på internationellt entreprenörskap inom svensk livsmedelsindustri och livsmedelshandel.

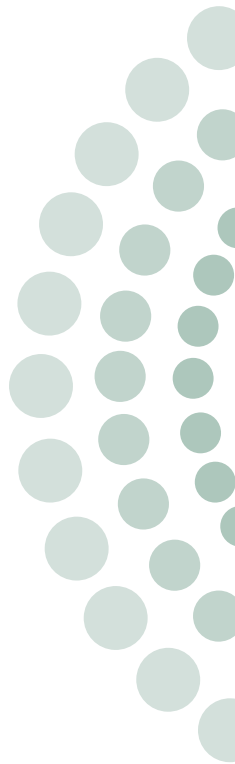
7.4.1 Läkemedel och medicinteknik

Under efterkrigstiden började svenska exportframgångar komma inom läkemedel och medicinsk teknik.³³ Ett av de första svenska originalläkemedlen var Salazopyrin som användes mot reumatism. Det framställdes 1940 av Nanna Svartz, professor vid Karolinska Institutet, och Harry Willstedt på Pharmacia i Stockholm.

Xylocain är ett lokalbedövningsmedel framtaget av Nils Löfgren och Bengt Lundqvist. Flera läkemedelsföretag tackade nej till erbjudandet att tillverka preparatet innan Astra nappade och började sälja läkemedlet 1948. Xylocain gjorde Astra till ett stort internationellt företag, bland annat genom att det 1954 botade påven Pius XII:s hicka och sex år senare hjälpte USA:s president Dwight D Eisenhower mot oregelbunden hjärtverksamhet. Astra har utvecklat flera uppföljare till Xylocain som än i dag används över hela världen.

År 1958 kunde ett revolutionerande läkemedel mot Parkinsons sjukdom lanseras, L-dopa, utvecklat av Arvid Carlsson i Göteborg. Han har gjort flera banbrytande insatser inom den medicinska forskningen, bland annat det antidepressiva läkemedlet Zimeldin, en föregångare till Prozac. År 2000 fick Arvid Carlsson Nobelpriset i medicin.

³³ Grunden för den svenska läkemedelsindustrin skapades 1913 när Karl Staaffs liberala regering fick igenom en proposition om att apotekens monopol på läkemedelstillverkning skulle avskaffas. Frågan hade då varit föremål för en intensiv debatt under många år. En rad nya företag kunde nu etableras, till exempel Astra i Södertälje 1913, Leo i Helsingborg 1914 och Ferrosan i Malmö 1919.

Därtill kan läggas medicintekniska innovationer, till exempel:

- Medicinprofessorn Nils Alwall konstruerade 1946 den första kliniskt användbara konstgjorda njuren. Tillsammans med industrimannen Holger Crafoord lade han grunden till Gambro i Lund.³⁴
- Permobilen – en avancerad elektrisk rullstol – skapades 1964 av läkaren Per Uddén. Företaget Permobil ligger i Timrå.
- År 1968 byggde professorn i neurokirurgi Lars Leksell i Stockholm den första Gammakniven, en apparat för ”oblodig” strålbehandling av hjärntumörer, vilket lade grunden till företaget Elekta.

År 1946 gick 17 procent av svensk export till Storbritannien. År 1965 var Västtyskland den största marknaden, 14 procent mot 13 för Storbritannien.

Tabell 4. Olika varuområdens andel av svensk varuexport 1946 och 1965

Varuområde	1946	1965
Jordbruk och livsmedel	4 %	3 %
Malm	5	6
Järn- och stålprodukter	12	8
Trävaror	11	9
Massa och papper	37	20
Verkstadsprodukter	18	35
Övrigt	12	19

³⁴ Crafoord hade varit vice vd och delägare i en annan framgångsrik exportindustri, Tetra Pak i Lund. Han frigjorde ett anseeligt kapital när Tetra Paks egensinnige huvudägare Ruben Rausing närmast tvingade de aktieägare som inte tillhörde familjen Rausing att sälja sina aktier i företaget.

8 Den tredje vågen

Omkring 1970 började Bretton Woods-systemet hamna i gungning. Orsaken var framförallt att Vietnamkriget och det sociala reformarbetet medförde stigande offentliga utgifter i USA, vilket ledde till budgetunderskott och inflation.

År 1971 innebar en historisk brytpunkt för den internationella ekonomin då USA:s president Richard M Nixon beslöt att upphäva åtagandet att på anfordran inlösa dollar mot guld. Året efter skedde en första devalvering av dollarn. Efterkrigstidens internationella valutasystem brakade slutligen samman med oljekrisen 1973.

Under 1970-talet hamnade industrivärlden i den djupaste ekonomiska fredskrisen sedan 1930-talet. Många svenska företag och branscher drabbades hårt, inte minst exportbranscher som gruvor, stål och varv. Hemmamarknadsindustrierna teko och skor slogs nästan ut totalt av den ökade importen.

När krisen var övervunnen på 1980-talet inleddes en ny globaliseringsvåg. Brottet mellan den andra och tredje vågen var dock inte lika tydligt som mellan de två första. Flera institutioner i den andra vågen överlevde in i den tredje. Det finns inte heller någon tydlig startpunkt för den tredje vågen. För svensk del har vi valt året 1989 som start för den tredje globaliseringsvågen därför att valutaregelringen då avskaffades.³⁵ Som vi ska se, finns det dock flera viktiga skillnader i globaliseringsprocessen mellan de två senaste vågorna.

³⁵ Berlinmurens fall samma år är också en viktig brytpunkt även för Sverige eftersom den helt förändrade vårt geopolitiska läge och bland annat bidrog till att vi gick med i EU. Åren runt 1989 innebar också genombrottet för mobiltelefoner och Internet i Sverige.

8.1 Informationsrevolutionen

Samtidigt som guldmynstfoten fick sin dödsstöt, pågick ett ännu mer dramatiskt skeende som skulle komma att revolutionera människors tillvaro i smått och världsekonomin i stort – även om få personer kunde ana det just då.

Det handlade om det tredje stora teknologiska genombrottet sedan den industriella revolutionen. Det första genombrottet byggde på ångmaskinen, det andra på elektriciteten och förbränningsmotorn. Nu handlade det om elektroniken.

År 1971 var på många sätt ett intressant år i informationsrevolutionens historia – och det mesta inträffade i USA. Då lanserade Intel den första mikroprocessorn och Texas Instrument den första miniräknen. Samma år blev det möjligt att ringa mellan USA och Europa utan att gå via telefonist. Det första e-postmeddelandet i världen skickades. USA:s centralbank testade för första gången ett elektroniskt system för insättning och clearing av pengar utan att använda checkar. År 1971 startade Nasdaq den första elektroniska aktiebörsen.

Sedan 1970-talet har kostnaderna för bearbetning, lagring och överföring av information minskat dramatiskt. Helt nya möjligheter har därmed skapats för internationell handel och internationellt företagande.

För produkter som kan omvandlas till elektroniska signaler, skapas möjligheter för global handel till låga kostnader. Det gäller till exempel bank, försäkring, konsultation, reklam, forskning och utbildning. Information som tidigare har distribuerats i form av böcker, tidningar, grammofonskivor eller videoband kan delvis ersättas av elektroniska medier. Även för övriga varor och tjänster kan elektronisk handel ge konsumenter och företag möjligheter att enkelt söka, beställa och betala produkter.

Möjligheterna att organisera globala produktionssystem, där många olika företag runt om i världen bidrar med sin specialkompetens, ökar. Därigenom kan handelns fördelar i form av arbetsfördelning och specialisering utnyttjas ännu bättre. Inte minst ökar möjligheterna för mindre företag att delta i internationella företagsnätverk och göra internationella affärer.

Parallellt med att informationsteknikens utveckling starkt har bidragit till en ökad integration i världsekonomin, har de politiska handelshindren i många avseenden mildrats. Det senare är delvis en effekt av informationsrevolutionen. En del handelshinder blir svåra att upprätthålla i informationsrevolutionens tidevarv.³⁶

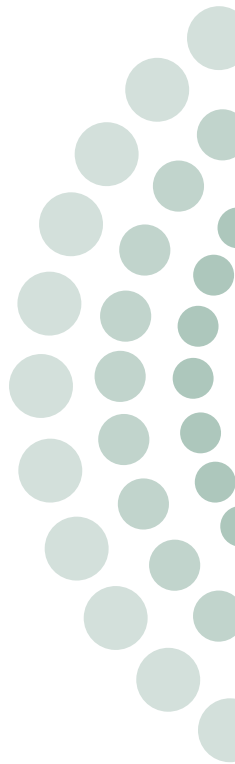
Informationsrevolutionen har även bidragit till en kulturell integration på global nivå genom att nyheter, information, musik och annan underhållning snabbt kan spridas elektroniskt. Denna effekt av globaliseringen har också bidragit till att få flera diktaturer på fall. Demokratins utbredning i världen har i sin tur medfört att fler länder har öppnat sig för internationell handel.

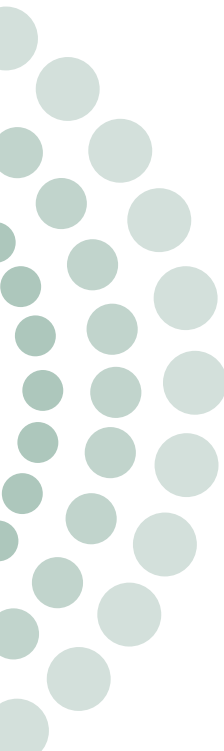
8.2 En ny ekonomisk världsordning

Den internationella handeln har under senare decennier växt betydligt snabbare än den totala produktionen. Varuexporten motsvarade 12 procent av världens BNP 1970 mot 31 procent 2006. De utländska direktinvesteringarna (nyetablering eller köp av företag i ett annat land) har ökat dubbelt så snabbt som handeln. Ännu snabbare har ökningen varit av portföljinvesteringarna (investeringar som inte leder till ett kontrollerande inflytande i utländska företag).

Det finns, förutom informationsteknikens utveckling, flera starka drivkrafter som påverkar förutsättningarna för den internationella handeln:

³⁶ Ett exempel är avregleringen av de internationella finansmarknaderna. Hade inte USA:s budgetproblem i början av 1970-talet medfört att Bretton Woods-systemet brutit samman, så hade detta system, med sina strikta kontroller av de internationella kapitalflödena, sannolikt brakat ihop lite senare till följd av informationsrevolutionen.

Fria kapitalrörelser. Fram till 1980-talet fanns det många lagliga hinder, både i Sverige och i andra länder, att föra kapital över nationsgränserna och att köpa utländska företag. Nu finns öppna internationella marknader för aktier, obligationer och valutor. Ett företag kan vara registrerat på börser i flera länder. Många hinder för att köpa utländska företag har avskaffats.³⁷

Minskade globala handelshinder. Under hela efterkrigstiden har tullarna på industrivaror successivt sänkts. Under senare år har även andra politiska hinder för handeln minskats, till exempel för tjänstehandeln. Ett viktigt steg var när Världshandelsorganisationen (WTO) bildades 1995 med Sverige som en av medlemmarna. Den 1 januari 2007 hade WTO 150 medlemmar som tillsammans svarar för ungefär 95 procent av den internationella handeln i världen.³⁸

Fördjupningen och utvidgningen av EU. Allt fler länder har blivit medlemmar i Europeiska Unionen (EU).³⁹ Inom EU pågår ett ständigt arbete för att minska hindren för rörlighet av varor, tjänster, kapital och människor mellan medlemsländerna.

Stora lågkostnadsländer gör entré på världsmarknaden. Den gamla industrivärlden omfattade knappt en miljard människor. De nya länder som under senare decennier har öppnat sig för internationell handel har över tre miljarder invånare.⁴⁰ De nya EU-länderna i Östeuropa har en lönenivå som ligger på ungefär en tiondel av den svenska. I Kina och Indien är den omkring en trettiondel av den svenska.

³⁷ Under 1980-talet avskaffade Sverige flera regleringar som begränsade kapitalets internationella rörlighet. Den lag från 1916 som riktade sig mot utländska företagsinvesteringar reformerades 1982. Valutaregleringen avskaffades 1989.

³⁸ WTO bygger på tre pelare: GATT (General Agreement on Tariffs and Trade) som med vidhängande avtal reglerar varuhandeln i världen. GATS (General Agreement on Trade in Services), ett avtal om tjänstehandel som trädde ikraft 1995. TRIPS (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights), ett handelsavtal om immateriella rättigheter (patent, upphovsrätter och varumärken) som trädde ikraft 1996.

³⁹ Europeiska unionen (EU) bildades 1993 som ett utvidgat och fördjupat samarbete mellan EG-länderna. Sverige blev medlem 1995. I dag är 27 länder medlemmar i EU, varav 13 har euro som valuta.

⁴⁰ Viktiga steg i den utvecklingen var när Kina slog in på en marknadsekonomisk linje 1978, när Berlinmuren föll 1989 samt när Sovjetunionen upplöstes och Indien öppnade sig mer mot omvärlden 1991.

Sänkta transportkostnader. Geografiska avstånd betyder mindre när transportkostnaderna sänks. Tre faktorer ligger bakom: utvecklad transportteknik, avregleringar av transportväsendet samt att många varor som handlas internationellt får allt mindre vikt och volym. Det gäller inte minst elektronisk utrustning.

De ovanstående drivkrafterna har haft långt ifrån full genomslagskraft ännu. Sannolikt befinner vi oss därför bara i inledningen på en genomgripande omvandling av världsekonomin. Informationsteknikens utveckling kommer att fortsätta länge än. Många hinder för internationell handel återstår fortfarande.⁴¹ Även om de nya länderna på världsmarknaden har skakat om i världsekonomin, är det fortfarande den gamla industrivärlden som dominerar världshandeln. Vi har bara sett inledningen på den ekonomiska revolutionen i länder som Kina och Indien.

Det finns också en annan omfattande omvandlingsprocess som Europa står inför. Om man jämför industristrukturerna i USA och EU, kan man konstatera att det i USA finns ett par tre centra inom varje bransch, medan det i EU ofta finns ett centrum i varje land. En anledning till den större specialiseringen i USA är att detta land har varit en gemensam marknad betydligt längre än EU. Sannolikt kommer EU också att genomgå en ökad specialisering.

⁴¹ Exempel på branscher där minskade hinder för internationell handel skulle kunna skapa nya utvecklingsmöjligheter är jordbruksprodukter, järnvägstransporter, byggverksamhet och sjukvård. Därtill kommer kvarstående branschövergripande handelshinder som exempelvis krånglig byråkrati. En del hinder för handeln har uppstått utan något direkt syfte att begränsa handeln. Det kan till exempel gälla bestämmelser om standardisering, typgodkännande och säkerhetsföreskrifter som varierar mellan olika länder. I en del fall kan sådana bestämmelser dock ha tillkommit (eller bevaras sedan de förlorat sin ursprungliga funktion) på grund av en dold avsikt att gynna det egna landets företag på bekostnad av utländska konkurrenter.

8.3 Den uppsplittrade produktionskedjan

Traditionellt sett har man ofta analyserat varför olika typer av företag etablerar sig i ett visst land genom att dela in företagen i branscher av olika typer. Branscher med höga krav på personalens kompetens har ofta lokaliserats till utvecklade ekonomier där lönenivån är relativt hög. Exempel på sådana branscher är läkemedelsindustrier och telekomföretag. Branscher med lägre krav på personalens kompetens har ofta lokaliserats till mindre utvecklade ekonomier där lönenivån är relativt låg. Exempel på sådana branscher är kläd- och skotillverkning.

Detta mönster håller nu på att förändras. Utvecklingen inom informationstekniken gör det möjligt att förlägga olika delar av en produktionsprocess till helt olika delar av världen. Även minskade handelshinder och lägre transportkostnader bidrar till detta. Alla moment som behövs för att exempelvis tillverka en bil eller ett klädesplagg behöver inte ligga på samma ställe.

När ett företag förlägger en del av produktionen till andra länder kallas detta för offshoring. Det kan både handla om att lägga ut tillverkning (till exempel av en komponent i en bil) eller att lägga ut tjänster (till exempel ekonomisk redovisning). Även högkvalificerade tjänster kan läggas ut på företag i lågkostnadsländer, vilket det finns många exempel på i Indien.

Detta betyder att den svenska exporten delvis består av varor och tjänster som först har importerats till Sverige. En motorsåg från Husqvarna innehåller exempelvis 130 komponenter från 30 länder. En bil från Volvo eller Saab är naturligtvis mycket mer komplex. Svenska klädföretag som Gant och Filippa K, liksom handelsföretagen H&M och Ikea bygger också på omfattande internationella produktionsnätverk.

Denna uppsplittring av produktionskedjan innebär att den internationella handeln växer snabbt. För en del tjänster kan man skapa interaktiva globala nätverk, till exempel en analysavdelning på en bank eller en medicinsk klinik på ett virtuellt sjukhus. Där kan deltagare i Europa, Asien och Amerika tillsammans diskutera olika frågor ta fram förslag till lösningar. I detta fall är det knappast meningsfullt att försöka definiera vad som är export och vad som är import i de länder där nätverkets deltagare arbetar.

8.4 Ägandets internationalisering

Sverige tillhör en av de mest internationaliserade länderna även när det gäller utländskt ägande av företag i Sverige och svenskt ägande av företag i andra länder. Här är några fakta som belyser detta:

- Från 1990 till 2006 ökade antalet anställda i utlandsägda företag i Sverige från 200 000 till 570 000.
- Det utländska ägandet i svenska börsföretag har under samma tid ökat från 10 till 40 procent. Därtill har flera företag köpts av utländska koncerner och därmed försvunnit från börsen.
- År 1975 var fyra av de 50 största företagen i Sverige utlandsägda (tre bensinbolag och flygbolaget SAS, där det dock fanns ett betydande svenskt ägande). År 2005 var 18 av de 50 största företagen utlandsägda.⁴²
- År 1998 blev antalet utlandsanställda fler än antalet anställda i Sverige i de svenska multinationella företagen. År 2004 var de utlandsanställda nästan dubbelt så många som antalet anställda i Sverige, 490 000 respektive 950 000 personer.

8.5 Världen kommer till Sverige

År 1972 upphörde den utomnordiska arbetskraftsinvandringen nästan helt. Men på 1970-talet började stora flyktinggrupper söka sig till Sverige, vilket ledde till att invandringen många år blev större än den hade varit före 1972.⁴³ Sverige fick nu också för första gången många

⁴² Exempel på välkända svenska företag som nu är utlandsägda är Asea (ABB), Aga, Astra (AstraZeneca), Skandia, Stora (Stora Enso), Sydkraft (Eon) samt personbilstillverkarna Saab och Volvo.

⁴³ Åren 1945-1970 invandrade i genomsnitt drygt 30 000 personer om året. Motsvarande siffra var över 40 000 under 1970- och 1980-talen, över 50 000 på 1990-talet och över 60 000 under åren 2000-2006.

utomeuropeiska invandrare. När Sverige 1995 gick med i EU blev vi en del av den gemensamma europeiska arbetsmarknaden.

Antalet utrikes födda ökade mellan 1970 och 2006, från 538 000 till 1 175 000 personer eller från 7 till 13 procent av befolkningen. Antalet födda utanför Europa ökade från 29 000 till 441 000 (2005). I flera invandrargrupper är andelen företagare högre än bland svenskar utan utländsk bakgrund.

Två exempel på framgångsrika invandrarföretagare är den indiske invandraren Bicky Chakraborty som genom hotellkedjan Elite förvaltar flera historiskt värdefulla stadshotell runt om i Sverige samt Ayad al Saffar från Libanon som driver butikskedjan Ur & Penn, ett företag grundat 1943 av H&M:s skapare Erling Persson.

8.6 Svensk utrikeshandel

Sverige är en av världens mest internationaliserade ekonomier. 60 procent av vår utrikeshandel sker med andra EU-länder och ytterligare 14 procent med andra länder i Europa.

Tabell 5. Olika varuområdens andel av svensk varuexport 2006

Maskiner	15 %
Elektro, telekom	14
Vägfordon	14
Kemivaror ⁴⁴	12
Skogsvaror ⁴⁵	11
Malm och metaller	10
Övrigt	24

⁴⁴ Varav hälften läkemedel.

⁴⁵ Skogsindustrin står för en större andel av Sveriges nettoexport än av bruttoexporten eftersom importinnehållet är så lågt i de varor som exporteras.

Tjänstehandeln har växt snabbare än varuhandeln. År 1980 uppgick tjänsterna till cirka 18 procent av den totala exporten respektive importen mot cirka 25 procent 2006. Sverige hade fram till 2002 en större import än export av tjänster. Men därefter har vi varit en nettoexportör av tjänster.⁴⁶

Under den tredje globaliseringsvågen har svenska konsumenter kunnat köpa kläder, skor, elektronik och andra kapitalvaror till allt lägre priser. Delvis är detta en följd av teknikutvecklingen. En annan viktig orsak är ökad import från lågkostnadsländer, inte minst Kina.

8.7 Fler svenska exportsuccéer

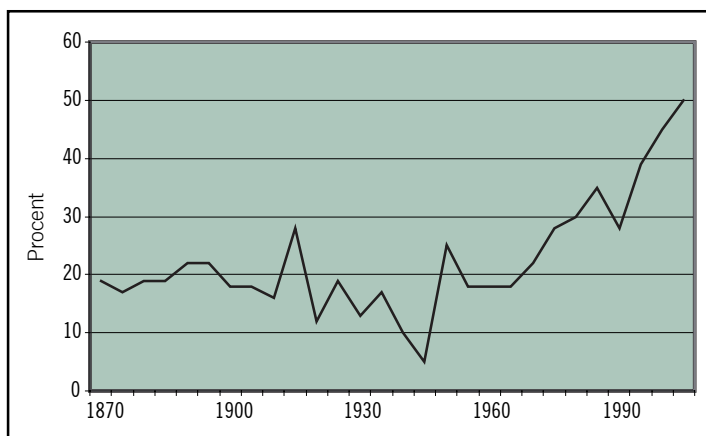
Ericsson är ett av Sveriges mest framgångsrika exportföretag i dag, liksom det var i slutet av 1800-talet. Med mycket skicklighet, och lite tur, klarade företaget under 1970-talet övergången från elektromekanik till elektronik. Ericsson och Televerket utvecklade AXE-växeln, Sveriges största industriella utvecklingsprojekt och den största exportframgången någonsin. AXE-systemet utvecklades för fast telefoni, men lade även grunden för de stora svenska framgångarna på mobiltelefonins område.⁴⁷

En annan stor exportframgång var magsårsmedicinen Losec. Under ledning av Ivan Östholm på Astra Hässle i Mölndal började utvecklingen 1964. Genom hårt och envist arbete av 150 forskare och tekniker blev Losec godkänt läkemedel 1988. På 1990-talet blev det världens mest sålda läkemedel.

⁴⁶ De största posterna i tjänstehandeln är affärstjänster (bland annat konsultverksamhet, reklam och marknadsföring), transporttjänster och utländska besökares konsumtion i Sverige respektive svenskers konsumtion i utlandet.

⁴⁷ En intressant jämförelse kan göras med Facit i Åtvidaberg, Östergötland, som på 1960-talet ansågs som ett av Sveriges mest välskötta och kompetenta företag. Det var bland annat världsledande på elektromekaniska räknemaskiner. Men Facit klarade inte övergången till elektronik utan hamnade i djup kris och upphörde som självständigt företag 1972.

Diagram 3: Den svenska exportens storlek i förhållande till BNP 1871-2006

Även om exporten och importen sedan mitten av 1800-talet har ökat snabbare än BNP, mätt i fasta priser, var utrikeshandelns storlek i förhållande till BNP, mätt i löpande priser, länge relativt konstant (förutom stora avvikelser under krig och kriser). Förklaringen är att världsmarknadspriserna har ökat långsammare än priserna i den inhemska sektorn.

Från 1970-talet har dock exporten och importen ökat snabbare än BNP även i löpande priser, bland annat beroende på de alltmer uppsplittrade produktionskedjorna. År 1970 motsvarade exportens storlek 24 procent och 2005 49 procent av BNP. Ibland uttrycks detta felaktigt som att exporten utgjorde 49 procent av BNP 2005. Men i de produkter som exporteras från Sverige ingår en växande andel varor och tjänster som har importerats (till exempel komponenter i Volvos bilar). Denna import ingår inte i Sveriges BNP. Det är alltså inte så att 49 procent av allt som producerades i Sverige 2005 gick på export – en uppfattning man lätt kan få på grund av de missvisande uttryck som ofta förekommer.

Källa: Sveriges Nationalatlas och OECD.

Även i industribranscher som drabbades hårt av 1970-talskrisen kunde driftiga företagare och tekniker utveckla nya exportframgångar. Svensk stål- och metallindustri är i dag en högkvalificerad näringsgren med omfattande forskning och stark exportinriktning. Antalet anställda har halverats men produktionsvolymerna är betydligt större och kvaliteten har höjts radikalt. Exempel på företag som är störst inom sin nisch är Erasteel Kloster (snabbstål), Höganäs (järn- och metallpulver), Kanthal (elektrisk motståndstråd) och Sandvik (sömlösa rör).

Den snabba ekonomiska utvecklingen i bland annat Kina har kraftigt ökat den globala efterfrågan på råvaror. Detta har skapat ökade exportmöjligheter för den norrländska gruvindustrin, vilket bland annat gör att hela Kiruna måste flyttas.

På 1950-talet sysselsatte svensk tekoindustri 115 000 personer. På 1970-talet kom den stora krisen som slog särskilt hårt mot konfektionsindustrin. Sedan dess har antalet anställda i tekoindustrin reducerats till en åttondel medan exporten har åttafaldigats. Borta är jättefabrikerna med hundratals kvinnor vid det löpande bandet som syr baskonfektion för hemmamarknaden i skydd av höga tullmurar. I stället har vi en starkt exportorienterad näring med 14 000 anställda som bygger på avancerad teknologi och design, utpräglad nischänkande och ständig produktutveckling.

I Sverige finns flera framgångsrika formgivare som Filippa Knutsson, Johan Lindeberg, Gunilla Pontén och Gudrun Sjödén. En viktig del i svensk textilindustri är också den tekniska textilen, till exempel bilbälten, krockkuddar, torkfilt och viror till pappersindustrin, lyft- och lastsäkringsutrustning, filter för luft- och vattenrening, kablar, brandslangor samt hygien- och sjukvårdstextilier. Handelsliberaliseringen inom teko är också en viktig förutsättning för en av de senaste decenniernas största svenska företagsframgångar, H&M.

8.7.1 Framgångsrika tjänsteföretag

Gamla anrika rederier som Broströms har slagits ut. Men samtidigt har andra rederier lyckats bli framgångsrika inom sina nischer. Stena Line, grundat av Sten A Olsson i Göteborg 1962, är ett av världens största färjerederier. Wallenius Lines, grundat av Olof Wallenius 1934, har byggt ett världsledande rederi för fordonstransporter.

OM-gruppen i Stockholm, skapad av Olof Stenhammar 1985, är internationella pionjärer när det gäller elektroniska system och börser för handel med värdepapper och råvaror. Bertil Hult grundade EF 1965, vilket har utvecklats till världens största privata utbildningsorganisation med verksamhet i över 40 länder.

Sverige har blivit en av världens främsta exportländer för musikindustrin. Det svenska musikundret bygger inte enbart på artister som Abba, Ace of Base, The Cardigans, Robyn och Roxette. Här finns också andra framgångsrika delar av den internationella musikindustrin, till exempel musikproducenten Max Martin och videoproducenten Jonas Åkerlund som båda har engagerats av bland annat Backstreet Boys, Britney Spears och Madonna.

Utmärkande för en framgångsrik entreprenör är att man ser möjligheter där andra ser problem. Ett par framgångsrika entreprenörer i Norrbotten har därigenom kunnat förvandla mörker, avstånd och kyla till internationella konkurrensfördelar.

I Arjeplog ligger ett internationellt centrum för vintertestning av fordon och fordonskomponenter. Det började när 1972 när Per-Axel Andersson och David Sundström upplät en upplogad landningsbana på Hornavans is för att Opel skulle testa bilbromsar. I Jukkasjärvi uppför Yngve Bergqvist varje år ett ishotell som lockar besökare från hela världen.

Sveriges största företag – om man mäter antal anställda i hela världen – är säkerhetsföretaget Securitas. Det är också världens största säkerhetsföretag, grundat i Helsingborg 1934 av dansken Erik Philip-Sörensen. Dess framgångar bygger på att man har skapat standardiserade produktionsformer som kan återskapas och etableras på många olika platser över hela världen.

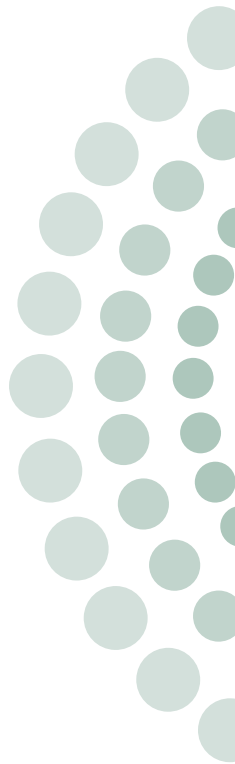
Det svenska vårdföretaget Capio har på motsvarande sätt visat att det kan organisera sjukvård på ett effektivt sätt, inte bara i Sverige utan även i flera andra länder.

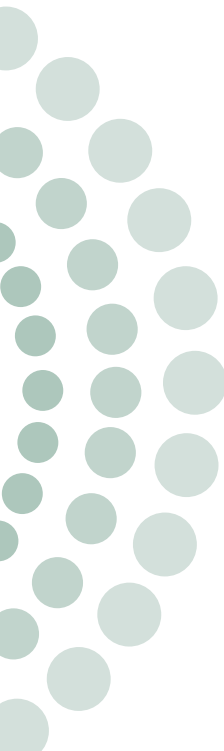
8.8 Varför har Sverige halkat efter?

Från 1870 till 1970 växte Sverige snabbare än något annat land i världen med undantag av Japan. Sedan dess har Sverige halkat efter i utvecklingen.

Den mest återopade internationella rankinglistan är den så kallade välståndsligan, alltså OECD:s lista över köpkraftskorrigerad BNP per capita i olika länder. Åren 1970-1975 pendlade Sverige mellan plats fyra och sex. Under den djupa ekonomiska krisen i början av 1990-talet halkade vi ner till plats 15 och sedan dess har vi hållit oss kvar kring denna nivå.

En förklaring till Sveriges eftersläpning kan sökas i förhållandena under rekordåren efter kriget. De svenska företagen kunde växa snabbt när Europa skulle återuppbyggas. Men det ekonomiska regelverk som utformades då var mer anpassat för etablerade företag än för nya dynamiska aktörer.

När den ekonomiska krisen kom på 1970-talet förstärktes den konserverande politiken: Devalveringar som skapade ökad konkurrenskraft för etablerade företag men inte utvecklingskraft för nya företag. Industristöd till branscher som inte klarade den internationella konkurrensen. Resultatet har blivit att mycket få svenska företag grundade efter 1945 har växt sig riktigt stora.⁴⁸

Sveriges årliga tillväxt per capita 1995-2005 var 2,3 procent. Men då man även tar hänsyn till den internationella relativprisutvecklingen (terms of trade) blir tillväxten bara 1,9 procent. Anledningen är att priserna på vår export har utvecklats sämre än priserna på det vi importerar. Det har blivit allt svårare att ta bra betalt för svenska exportprodukter. Denna utveckling har pågått sedan 1970. Här finns en viktig förklaring till att vi sjunker i välståndsligan.

En studie från Kommerskollegium 2005 visade att de svenska varuproducerande företagen kontinuerligt har tappat marknadsandelar i världen. Sveriges världsmarknadsandel har sjunkit från 2,1 procent 1970 till 1,3 procent, det vill säga med 38 procent. Sveriges andel har minskat dubbelt så mycket som för jämförbara länder.

8.8.1 Hur bra är Sverige?

Ett område där Sverige normalt hamnar högt i internationella rankingar är forskning och utveckling. De offentliga forskningssatsningarna i Sverige ligger högt. Men framförallt är det genom näringslivets FoU-satsningar som vi hamnar så högt i rankingarna. Näringslivet står

⁴⁸ Två av de 25 svenska företag som hade störst omsättning 2006 har svenska rötter som sträcker sig längre tillbaka än 1865. Åren 1865-1914 grundades tolv företag, motsvarande siffra åren 1915-1945 var nio. Endast två företag har tillkommit därefter: H&M (1947) på plats 16 och Tele 2 (1986) på plats 25.

för tre fjärdedelar av all svensk FoU och är de högsta i världen – både som andel av total FoU och som andel av BNP. Näringslivets satsningar är koncentrerade till ett fåtal företag, vilket gör Sverige sårbart om något av dessa företag kraftig skulle dra ner på sin verksamhet i Sverige.

De statliga forskningsresurserna har urholkats under en rad år. Kvalitetsmätningar av svensk forskning tyder på att den har halkat efter internationellt sett. Detta gäller framförallt medicinsk forskning. Även när det gäller patent har Sverige halkat ner, dock från en hög nivå.

Hög utbildningsnivå har varit en svensk konkurrensfördel. Men här måste hissas varningsflagg med tanke på kvalitetsbristerna i skolan, till exempel då det gäller matematikkunskaper. Dessutom befinner sig lärarutbildningen i kris.

Sverige brukar hamna högt då det gäller IT (även om flera andra länder har hunnit i kapp oss under senare år), jämställdhet och miljö. Sverige har ett stabilt politiskt system samt en tradition av samarbete och en öppenhet för förändringar på stora delar av arbetsmarknaden. Företagsledarkompetens och internationellt framgångsrika företag har också varit en svensk styrka. Möjligen kan detta på sikt hotas av att så många huvudkontor lämnar landet.

Flera studier visar att företagandet och nyföretagandet i Sverige befinner sig på en, internationellt sett, relativt låg nivå. Nyföretagande och småföretagande betyder mycket för näringslivets dynamik och möjligheterna att skapa nya jobb. Problemet accentueras av att många svenska företagare befinner sig i en ålder där generationsväxling kommer att bli aktuellt under de kommande åren.⁴⁹

Andra områden där Sveriges ranking dras ner gäller vårt höga skattetryck som dels skapar snedvridningar i ekonomin, dels gör det svårt att attrahera och behålla den internationellt mest eftertraktade arbetskraften.

⁴⁹ Global Entrepreneurship Monitor 2006 har jämfört hur stor andel av den vuxna befolkningen (18-64 år) som är på väg att starta eller som driver ett nytt företag. Sverige kommer här på plats 40 av 42 undersökta länder med 3,5 procent. Här är resultatet för några andra länder: Kina 15,7 procent, Indien 10,4, USA 10,0 och Norge 9,1. Sämre än Sverige var bara Japan (2,9) och Belgien (2,7).

9 Epilog: Hitta vinnarna?

När man betraktar den ekonomiska historien är det lätt att hitta mönster och logiska förklaringar till hur olika företag och branscher har utvecklats.⁵⁰ Men denna tydlighet är förrädisk och delvis skenbar.

Ekonomisk utveckling bygger – liksom utvecklingen inom konst och vetenskap – på experimentella processer. Det handlar om att genomföra tusentals olika experiment, där de flesta misslyckas och där några få kan utvecklas till en betydelsefull innovation. På förhand råder genuin osäkerhet om vilka försök som har förutsättningar att lyckas. Därför är det också omöjligt att med någon större grad av precision förutsäga vilka idéer, personer, företag, branscher eller regioner som kommer att utgöra grund för framtida svenska exportsuccéer.

Det kännetecknande för en framgångsrik affärsidé är ofta att ingen annan än upphovspersonen själv tror på den i förväg. Annars är det nog troligt att den redan hade prövats av någon annan. Därför är det inte så underligt att många svenska exportframgångar har stött på stort motstånd innan de blev några framgångar.

9.1. Motståndets morfologi

Låt oss avslutningsvis beskriva några exempel på framgångsrika exportverksamheter som inledningsvis mötte hårt motstånd. Då kan vi lära oss något om de samhällsmekanismer som försvårar ekonomisk utveckling – även om de alltså i dessa fall inte utgjorde ett tillräckligt starkt hinder. Samma mekanismer gör sannolikt att många av dagens och morgondagens briljanta idéer också kommer att möta motstånd.

⁵⁰ Den svenska skogsexporten följer exempelvis ett tydligt mönster mot allt högre förädlingsgrad: från rundvirke via sågade trävaror och pappersmassa till papper.

9.1.1 Motstånd genom regleringar

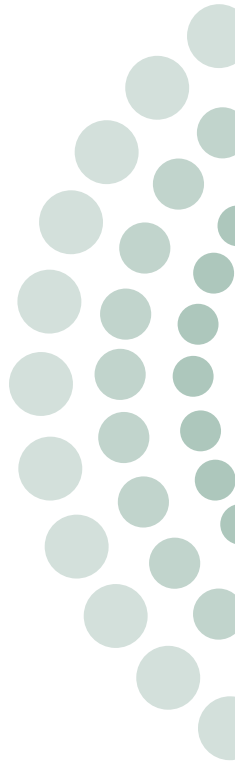
Vi har tidigare sett hur de avregleringar som genomfördes i mitten av 1800-talet lade grund för många framgångsrika exportverksamheter. Samma sak gällde upphävandet av apotekens monopol på läkemedelstillverkning 1913. I början av 1990-talet släpptes bemanningsbranschen fri, vilket har skapat en helt ny dynamik på arbetsmarkanden. Samtliga dessa reformer mötte politiskt motstånd.⁵¹

Det finns skäl att förmoda att den stopplag för vinstdrivande sjukhus som tidigare fanns, liksom andra hinder för entreprenörer inom välfärdsområdet, har försvårat inte bara för den svenska välfärdssektorns utveckling, utan även för entreprenörer att bygga upp högkvalificerade exportföretag.

9.1.2. Motstånd inom branschen

Företagare gillar ofta fri konkurrens – utom inom den egna branschen. Därför mötte exempelvis Per-Olof Ahl, Ingvar Kamprad och Erling Persson hårt motstånd inom sina branscher när de startade lågpriskedjorna Kapp Ahl, Ikea respektive H&M.

⁵¹ Se resonemanget ovan om intresseasymmetrin.

9.1.3 Motstånd bland myndigheter

Exemplet med H&M är intressant också genom det motstånd företaget mötte från myndighetshåll. År 1964 öppnades den första utländska butiken i Oslo. Det mötte stora svårigheter eftersom man då inte fick föra ut valuta ur Sverige utan Riksbankens tillstånd – och Riksbanken tyckte inte att lågprisförsäljning av damkläder var någon särskilt bra idé.

År 1974 blev H&M börsnoterat. Inför börsintroduktionen uttryckte börschefen Stig Algott stor skepsis eftersom han ansåg att ett handelsföretag som H&M inte representerade något beständigt värde.⁵²

Yngve Bergqvists IceHotel i Jukkasjärvi uppskattas i dag av alla. Men inledningsvis fick han slåss hårt och vänta i årtal på att få bygglov. Vägmyndigheterna försökte inledningsvis stoppa Per Uddéns eldrivna rullstol, Permobil, genom att klassificera den som bil (motorfordon med fyra hjul). Den skulle därmed förbjudas på gång- och cykelbanor, vilket i praktiken hade gjort den oanvändbar.⁵³

Volvo fick under efterkrigstiden stora exportframgångar i USA. Men företaget hade svårt att etablera sig på grund av den svenska valutaregleringen. Handelsminister Gunnar Lange (s) tyckte att idén att sälja bilar till USA var lika enfaldig som att försöka sälja kylskåp till eskimåer.

⁵² I själva verket kom H&M att bli en av de bästa svenska aktieplaceringar man kunde göra. Den som köpte aktier för 1 000 kronor vid introduktionen blev miljonär om hon behöll aktierna tillräckligt länge.

⁵³ Hösten 2007 upprepas något liknande när Vägverket inte vill tillåta det eldrivna fordonet Segway, som uppenbarligen kan fungera som ett utmärkt handikapphjälpmedel.

9.1.4 Motstånd bland experter

Det var inte bara Gunnar Lange som dömde ut Volvos amerikaplåner. Volvos vd Gunnar Engellau anlidade Sveriges ledande expert på bilkonsumtionsstudier, chefen för Industriens Utredningsinstitut Jan Wallander, som dömde ut idén om export till USA.

Under 1900-talet blev Sverige en av världens främsta skeppsbyggnationer. Den svenska varvsindustrin baserades på svenska råvaror, yrkesskicklig arbetskraft, dugliga företagsledare och lämpliga avsättningsmarknader. I början av 1900-talet hade staten, efter noggranna överväganden, dömt ut idén om en exportinriktad svensk varvsindustri eftersom vi saknade svenska råvaror, yrkesskicklig arbetskraft, dugliga företagsledare och lämpliga avsättningsmarknader.⁵⁴

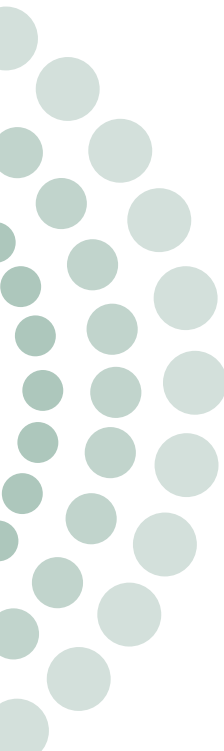
9.1.5 Motstånd i företagsledningen

Tre svenska exportsuccéer från senare decennier togs fram inom stora företag mer eller mindre i opposition mot, eller i varje fall helt vid sidan av, den strategi som då gällde inom respektive företag: Ericssons mobiltelesystem, Astra Hässles magsårsmedicin Losec och SKF:s revolutionerande kullager CARB.

För Ericssons ledning var radiosidan länge en liten sidoverksamhet.⁵⁵ Företaget ville i stället satsa stort på kontorsautomation (vilket blev

⁵⁴ När de svenska varven hamnade i djup kris på 1970-talet gick staten däremot in med omfattande industristöd, bland annat eftersom man trodde att åtminstone vissa delar av denna högt ansedda bransch hade en framtid.

⁵⁵ Inom Ericssons mobilverksamhet i Kista kallades huvudkontoret vid Midsommarkransen för "Pensionat Höstsol" medan de anställda vid den fasta telefonins högborg i Midsommarkransen kallade Kista-verksamheten för "Dinky Toys". Där sysslade man ju med leksaker, inte med riktig telefoni.

ett praktfullt misslyckande). Astra Hässle skulle egentligen inte alls syssla med avancerad forskning och koncernledningen i Södertälje ville flera gånger lägga ner det kostsamma Losec-projektet. CARB-lagret utvecklades av Magnus Kellström 1995 och var länge ett "garageprojekt" inom företaget som drevs i stark motvind.

Före mitten av 1980-talet trodde inte ens de centrala aktörerna inom telekombranschen, varken i Sverige eller i andra länder, att utvecklingen inom mobiltelefonin skulle bli tillnärmelsevis så snabb som den blev. Utan den dynamiske entreprenören Jan Stenbeck hade utvecklingen knappast gått så fort. Men han fick kämpa hårt för rätten att driva ett privat mobilsystem på samma villkor som Televerket (senare Telia).

Det första viktiga beslutet togs av regeringen 1981 när Stenbecks mobiltelefonbolag, Comvik, fick tillstånd att automatiskt koppla sina samtal till det fasta telenätet.⁵⁶ Både Televerket och Ericsson, som hade ett nära samarbete, var motståndare till att Stenbeck skulle få detta tillstånd. Det var nog tur för Ericsson att regeringen inte gjorde som Ericssons ledning ville eftersom Stenbeck kom att starkt bidra till utvecklingen av mobiltelefonin – och därmed till Ericssons stora framgångar.

9.1.6 Motstånd i företagskulturen

Ett exempel på en exportframgång som grundlades genom att en ny vd vågade utmana den traditionella företagskulturen gäller Atlas Copco, en världsledande tillverkare av tryckluftsutrustning.

⁵⁶ Ansvarig för detta var kommunikationsminister Claes Elmstedt (c), en bortglömd hjälte bakom det svenska teleundret.

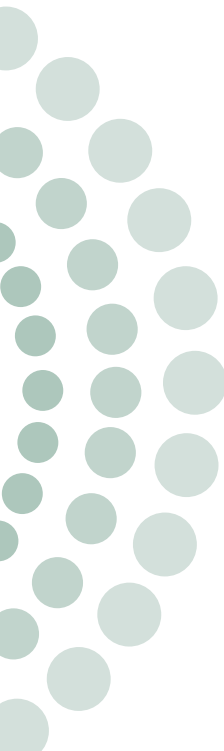
Företaget hette tidigare Atlas Diesel och tillverkade dels dieselmotorer, dels tryckluftsutrustning. Det stod helt klart för alla i företaget att dieselsidan var företagets huvudområde som i alla lägen skulle prioriteras. Men i själva verket var det tryckluftsdelens vinster som bekostade de ständiga förlusterna inom dieselsidan.

År 1940 fick företaget en ny vd utan bakgrund i företaget eller verkstadsindustrin, nämligen Walter Wehtje. Han hade varit chef för varuhuset PUB i Stockholm och sågs med stor misstänksamhet från de självmedvetna dieselteknikernas sida. Wehtje sålde dieseldelen till Nohab i Trollhättan och satsade fullt ut på tryckluften, vilket snabbt blev en succé.

Kanske ser vi nu något liknande i Orrefors Kosta Boda som köptes av Torsten Jansson 2005. Den svenska konstglasindustrin skapades av Johan Ekman som, när han köpte skog i Småland 1913, "fick ett litet glasbruk på halsen", det vill säga Orrefors. Ekman kom från handelshuset Ekman i Göteborg och saknade bakgrund i glasindustrin. Men han hade goda kontakter inom svensk konstindustri och heminredning, varför han beslöt att anlita välkända formgivare till Orrefors.

Under senare år har svensk konstglasindustri befunnit sig i kris. Orrefors Kosta Boda har haft flera ägare med kulturellt anseende. Men företaget tycks mer ha behandlats som en prestigefylld kulturinstitution än som en affärsverksamhet. Torsten Jansson saknar både bakgrund i glasindustrin och kulturell ballast. Han har skapat en förmögenhet på att sälja tröjor med reklamtryck. Jansson bröt med företagets "högfärdstradition", avskedade en stor del av administrationen och de formgivare som inte sålde tillräckligt och bestämde att man skulle tillverka glastomtar för att snabbt få in pengar i företaget. Dessutom startade han en lågprisförsäljning av andra varor i Kosta för att locka fler kunder. Läget inom koncernen har nu klart förbättrats, även om det ännu är för tidigt att dra några långsiktiga växlar av nydaningen.⁵⁷

⁵⁷ Exemplet med Torsten Jansson visar att prestigefyllda företag kan må bra av en "enkel krängare". Överhuvudtaget finns nog en risk, när personer med tunga akademiska eller kulturella meriter ska försöka förutsäga vilka affärsidéer som kan bli framgångsrika, att man koncentrerar sig alltför mycket på teoretiskt sofistikerade idéer. I själva verket har en stor del av de senare decenniernas mest framgångsrika svenska entreprenörer varit typiska krängare med begränsad teoretisk ballast.

9.1.7 Motstånd bland opinionsbildare

Genotropin är ett tillväxthormon som utvecklades under 1980-talet av läkemedelsföretaget Kabi. Forskningsdirektören Bertil Åberg fick kämpa hårt mot det stora motstånd som då fanns mot genteknik i Sverige. Tiotusentals extremt kortväxta barn världen över har genom Genotropin kunnat uppnå normal längd.

Det svenska musikundret skapades i stor utsträckning genom ABBA:s manager Stikkan Anderson. Genombrottet kom i en tid när det i medier och kulturliv fanns en utbredd misstro mot populärmusik som hade affärsmässig framgång. När Sverige, efter ABBA:s seger i Melodifestivalen 1974, skulle arrangera 1975 års europeiska final bildades en "anti-kommersiell folkfront" med stöd av bland andra Kulturrådet, kulturnämnden i Stockholms stad, Stockholms läns landsting, producentföreningen på Sveriges Radio och de flesta av landets musikerorganisationer.

Det svenska musikundret skapades alltså snarare trots än på grund av det svenska kulturetablissemanget. Som tur var levde Stikkan Anderson efter entreprenörens gyllene regel: Visa lyhördhet gentemot kunderna – och lomhördhet gentemot etablissemanget.

9.2 Framtidens exportmöjligheter

Affärs- och exportmöjligheter upptäcks inte på det sätt som man exempelvis upptäcker en mineralfyndighet. I stället skapas möjligheterna som man exempelvis skapar ett konstverk – genom att kombinera en lång rad variabler på ett unikt sätt. Den enskilde entreprenörens personliga egenskaper är ofta en integrerad del av själva affärsidén.

Nyskapande entreprenörskap handlar om att hitta nya kombinationer av olika produktionsfaktorer och tekniker och kring dem skapa en ny verksamhet. Globaliseringen och informationsrevolutionen skapar en enorm mängd nya möjligheter att kombinera dessa faktorer. Det

enda vi med säkerhet kan säga om framtidens mest framgångsrika entreprenörer är därför att vi med säkerhet inte vet vad de kommer att bygga sin affärsidé på.

Bara en mycket liten del av alla teoretiskt tänkbara kombinationer kommer någonsin att prövas. Men experiment kan bedrivas – och bedrivs – över hela jorden. De bästa lösningarna kommer att upptäckas där de mest kompetenta entreprenörerna finns och där villkoren för en experimentellt baserad ekonomi är bäst.

Det handlar då bland annat om att bidra till människors kompetensutveckling (inklusive egenskaper som kreativitet och initiativförmåga), ett gott företagsklimat, en konkurrenskraftig miljö för internationellt rörlig arbetskraft (exempelvis forskare), möjligheter för outsiders i en bransch att konkurrera ut etablerade aktörer samt trygghetssystem som gör att de som misslyckas med egna experiment eller utkonkurreras av andras lyckade experiment, har goda möjligheter att gå vidare i livet med andra uppgifter.

Johan August Gripenstedts program förefaller duga gott även på 2000-talet: reformera utbildningsväsendet, stärk kvinnans ställning, förbättra företagsklimatet, öka den geografiska och yrkesmässiga rörligheten, utveckla infrastrukturen, modernisera det politiska systemet, minska handelshindren och internationalisera valutan.

Den förste svenske politiker och författare som kraftfullt arbetade för frihandel var den österbottniske prästen Anders Chydenius. Han gjorde sin politiska debut vid riksdagen 1765-66 och utgav i samband med detta åtta skrifter. Hans ord från en av dem, Den nationala vinsten (1765), tillhör alltjämt något av det klokaste som har skrivits på svenska språket om politik och globalisering:

"Ingen statsman är ännu i stånd att positivt säga, vilkendera näringen som kan skaffa oss den största nationala vinsten; varigenom lagstiftaren måste stanna i villrådighet, vart han genom författningarna skall leda våra arbetare. Vad förändring i varor, vad olika värde ses icke dagligen? Helt förmodat öppnar försynen för en nation en rikedomskälla, som varar en tid, men ofta stannar tvärt av, och en annan eller en tredje uppkommer snart i stället, av vilka den nationala vinsten huvudsakligen beror."

Litteratur

- Thomas Andersson, Pontus Braunerhjelm och Ulf Jakobsson: *Det svenska miraklet i repris? – Om den tredje industriella revolutionen, globaliseringen och tillväxten* (SNS 2006)
- Fakta och myter om globaliseringen* – En artikelserie ur The Economist (Timbro 1998)
- Hans Hansson: *Svensk handel* (SNS 2007)
- Ulf Jakobsson: *Globaliseringen av svenskt näringsliv* (Svenskt Näringsliv 2007; kan laddas ner från www.svensktnaringsliv.se)
- Anders Johnson: *Inte bara valloner – Invandrare i svenskt näringsliv under 1000 år* (Timbro 1997)
- Anders Johnson: *Historien om handeln – Från sjöfarare till nätsurfare* (Svensk Handel 2000)
- Anders Johnson: *Tidernas entreprenörer i Sverige* (Gleerups 2006)
- Peter Kleen, Claes Moberg och Gunnar Palm: *Världshandeln – Utveckling, aktörer och spelregler* (SNS 2006)
- Christer Lundh: *Invandringen till Sverige* (SNS 2005)
- Per T Ohlsson: *100 år av tillväxt – Johan August Gripenstedt och den liberala revolutionen* (Brombergs 1994)
- Lennart Schön: *En modern svensk ekonomisk historia – Tillväxt och omvandling under två sekel* (SNS 2000)
- Ingvar Svanberg och Mattias Tydén: *Tusen år av invandring – en svensk kulturhistoria* (Gidlunds 1992)
- Sverige i Världen* (Sveriges Nationalatlas 1993)
- Martin Wolf: *Så fungerar globaliseringen* (SNS 2006)
- www.ekonomifakta.se. Nätplats med statistik om bland annat svensk utrikeshandel.
- www.kommers.se. Nätplats för Kommerskollegium som är den statliga myndigheten för internationell handel.
- www.wto.org. Nätplats för Världshandelsorganisationen.